

KNHG-handreiking Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging

Versie 1 december 2025

“Denk als een historicus”

Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, heeft deze handreiking gemaakt om u te helpen bij het bekijken van de dossiers uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), bijvoorbeeld als u op zoek bent naar informatie over uw familiegeschiedenis.

De handreiking bestaat uit de volgende onderdelen:

Inleiding	3
Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt?	7
Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid?	9
Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?	11
Vraag 4: Was mijn familielid 'fout' in de oorlog?	16
Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog?	17
Vraag 6: Hoe valt het gedrag van mijn familielid tijdens de oorlog te verklaren?	20
Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?	22
Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief?	25
Vraag 9: Waarom is er een onderzoek naar mijn familielid gestart binnen de bijzondere rechtspleging?	28
Vraag 10: Waarom staan de documenten in de dossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) niet altijd op chronologische volgorde?	31
Vraag 11: Wat als er niets in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) over mijn familielid te vinden is?	33
Vraag 12: Op welke manieren verschilde de bijzondere rechtspleging van de gewone Nederlandse rechtspraak?	35
Vraag 13: Hoe ging het verder met mijn familielid nadat deze was onderzocht op collaboratie of hiervoor was veroordeeld?	40
Geraadpleegde bronnen	45

Als in deze handreiking het woord 'hij' wordt gebruikt voor een persoon die niet verder wordt omschreven, kan daar ook 'zij' mee bedoeld worden.

Het kan handig zijn om de vragen uit deze handreiking te printen als u bij het Nationaal Archief het CABR gaat bestuderen.

Voor de samenstelling van deze handreiking zijn diverse bronnen geraadpleegd, die zijn op pagina 45 te vinden.

Colofon

De tekst van deze handreiking is geschreven door Kris van der Aar. De leden van de KNHG-werkgroep Oorlog voor de Rechter hebben hem hierbij inhoudelijk ondersteund. Deze werkgroep bestaat uit Lotte Baltussen (Huygens Instituut), Hans Blom (oud-hoogleraar Universiteit van Amsterdam en oud-directeur NIOD), Gerjan Brinksma (Collectie Overijssel), Vincent Robijn (directeur Collectie Overijssel en KNHG-bestuurslid Archieven; voorzitter), Denise Schreuder (Erasmus Universiteit Rotterdam), Antia Wiersma (directeur KNHG) en Jan Julia Zurné (Radboud Universiteit). Oorlog voor de Rechter-projectleider Edwin Klijn en het Nationaal Archief zijn geraadpleegd en hebben de auteur van advies voorzien. Manon Ham verzorgde de eindredactie.

Scan de QR-code om
naar de **online versie**
van deze handreiking
te gaan.

Inleiding

Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, heeft deze handreiking gemaakt om u te helpen bij het bekijken van de dossiers uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), bijvoorbeeld als u op zoek bent naar informatie over uw familiegeschiedenis. In deze handreiking vindt u dertien vragen die u misschien heeft vóór, tijdens of na het lezen van deze dossiers uit dit oorlogsarchief. De antwoorden op deze vragen geven u informatie en tips die u kunnen helpen bij het bestuderen van de inhoud van de dossiers.

Bijzondere rechtspleging

Na de Tweede Wereldoorlog werden vele duizenden mensen in Nederland onderzocht in verband met mogelijke samenwerking met de Duitse bezetter (collaboratie). Ongeveer 425.000 mensen werden onderzocht. Dit gebeurde binnen de bijzondere rechtspleging. Veel verschillende organisaties waren hierbij betrokken, van lokale opsporingsdiensten tot bijzondere gerechtshoven. Iedere organisatie maakte een eigen dossier aan over de onderzochte personen.

Het CABR

De archieven van de instellingen van de bijzondere rechtspleging zijn in de vroege jaren vijftig samengevoegd tot één groot archief: het **Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)**. Het CABR is 3,8 kilometer lang en bevat veel verschillende soorten documenten. Een groot deel van het archief bestaat uit de dossiers van mensen die na de oorlog onderzocht werden in verband met mogelijke collaboratie. De dossiers kunnen heel verschillend van grootte zijn. Sommige zijn dun, maar andere bevatten wel honderden of zelfs duizenden pagina's. In de dossiers vindt u juridische documenten, zoals **vonnissen**, **processen-verbaal (verslagen) van verhoren** en **getuigenverklaringen**. Ook zitten er soms persoonlijke stukken in, zoals **brieven**, **foto's** en **dagboeken**. Deze documenten konden als bewijs worden gebruikt.

Het CABR is een **juridisch archief**. Het bevat de resultaten van juridische onderzoeken naar mogelijke strafbare feiten. Dit heeft invloed op wat u wel en niet kunt vinden in het CABR. Voor meer informatie hierover kunt u kijken onder 'Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt?' van deze handreiking.

Het CABR werd vanaf de jaren vijftig bewaard bij het ministerie van Justitie. In 2000 werd het archief overgebracht naar het **Nationaal Archief (NA)** in Den Haag. Het was een **beperkt openbaar archief**. Dit betekent dat gebruikers alleen onder voorwaarden het archief mochten bekijken. Zo moest er vooraf toestemming worden gevraagd en mochten er geen kopieën of foto's van de stukken worden gemaakt. De minister van Justitie besloot in 2000 dat het archief in 2025 **volledig openbaar** zou worden. Hij nam dit besluit om de privacy van mensen te beschermen van wie persoonlijke gegevens in het archief staan. Als een archief volledig openbaar is, kan iedereen het namelijk zonder voorwaarden bekijken. Er hoeft dan geen toestemming meer te worden gegeven en er kunnen foto's en kopieën van de stukken worden gemaakt. In december 2024 en januari 2025 is het CABR veel in het nieuws geweest.

Hieronder vindt u een overzicht van de gebeurtenissen, die allemaal te maken hebben met het project Oorlog voor de Rechter.

Project Oorlog voor de Rechter

Het Nationaal Archief (NA) en drie andere organisaties (het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, het Huygens Instituut en WO2Net) zijn een paar jaar geleden gaan samenwerken om het CABR online beschikbaar te maken. Dit project heet **Oorlog voor de Rechter** (OvdR). Het digitaal beschikbaar maken heeft verschillende voordelen. Het maakt het makkelijker voor u om in het CABR te zoeken, omdat u dit vanuit uw eigen huis kunt doen, zowel in Nederland als in het buitenland. Ook maakt de digitalisering het veel eenvoudiger om gegevens te vinden over slachtoffers. De dossiers in het CABR zijn geordend op de naam van de onderzochte persoon. Vroeger moest je de naam van de onderzochte persoon/personen kennen om iets over een specifiek slachtoffer te kunnen vinden. Op de site van OvdR kun je straks op naam zoeken door het archief – en dus ook op de namen van slachtoffers. De digitalisering maakt de inhoud van het CABR toegankelijker en draagt daarmee ook bij aan een breder maatschappelijk besef van de waarde van de democratie, de rechtsstaat en mensenrechten.

Op 2 januari 2025 zouden de eerste acht miljoen scans van het CABR online komen op de website van OvdR. Dit zijn de scans van dossiers over zaken die voor de rechtbank zijn gekomen. De overige 24 miljoen scans zouden tussen juni 2025 en 2027 online worden geplaatst.

Op 6 december 2024 besloot de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, die verantwoordelijk is voor het archief, dat het online plaatsen van de scans voorlopig niet doorgaat. Hij nam dit besluit na een waarschuwing van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP). Volgens deze toezichthouder zou de geplande manier van publiceren waarschijnlijk in strijd zijn met de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Hoewel het OvdR-project alleen dossiers van overleden onderzochte personen online wil plaatsen, kunnen deze dossiers ook persoonlijke gegevens bevatten van betrokkenen die nog leven. De AP waarschuwde dat de manier waarop de gegevens van deze levende personen verwerkt zouden worden, waarschijnlijk niet voldoet aan de AVG. De minister gaf in zijn brief aan de Tweede Kamer aan dat hij het belang van het OvdR-project begrijpt en met een voorstel komt om de wet te veranderen. Dit voorstel moet ruimte bieden voor een afweging tussen openbaarheid en privacy. Ook zei hij na te zullen denken over hoe het Nationaal Archief in de tussentijd toegang kan geven tot de gedigitaliseerde dossiers. Het KNHG heeft hierover een uitleg op zijn website geplaatst.

Kort voor kerst veranderde de situatie opnieuw. Op 19 december 2024 besloot de minister dat onderzoekers en nabestaanden toch onder voorwaarden onderzoek kunnen gaan doen in het gedigitaliseerde deel van het CABR. Dit kan sinds 1 juli 2025. U kunt een aanvraag doen om in de studiezaal van het NA in Den Haag door het digitale archief te komen zoeken. Het maken van kopieën van dit digitale archief is niet toegestaan. Het grote voordeel van deze digitale voorziening is dat u hierdoor veel gemakkelijker informatie over slachtoffers kunt vinden.

De komst van deze digitale voorziening heeft ook gevolgen voor de manier waarop u het fysieke, papieren archief kunt inzien. Om de digitale voorziening wettelijk mogelijk te maken, moest de beperking van de openbaarheid, die dus op 1 januari 2025 zou vervallen, worden verlengd. Dit betekent dat het CABR in ieder geval tot 1 januari 2026 een beperkt openbaar archief blijft. In 2025 moeten gebruikers die papieren archiefstukken willen bekijken dus nog altijd om toestemming vragen. Ook mogen er van de papieren documenten geen foto's of kopieën worden gemaakt.

De waarschuwing van de AP en de regels van de AVG hebben alleen betrekking op gegevens van nog levende mensen. Het is daarom zeker dat het hele CABR ooit voor iedereen en zonder beperkingen online beschikbaar en doorzoekbaar zal zijn. Het is alleen nog niet duidelijk wanneer dit zal zijn.

Op 2 januari is een aangepaste versie van de projectwebsite van Oorlog voor de Rechter gelanceerd. Deze website helpt u bij het aanvragen van de papieren CABR-dossiers die u wilt bekijken. Op deze website kunt u op naam zoeken naar de personen die binnen de bijzondere rechtspleging zijn onderzocht. In verband met privacywetgeving zijn niet alle onderzochte personen in de website opgenomen. De website bevat alleen de namen van de onderzochte personen die 1) zijn geboren voor 1915 of 2) geboren zijn na 1915 én aantoonbaar zijn overleden. Als u de persoon heeft gevonden die u zocht, kunt u vervolgens eenvoudig de betreffende dossiers aanvragen, zodat u deze in de studiezaal van het Nationaal Archief in Den Haag kunt bekijken.

Het Nationaal Archief schrijft op zijn website dat de namenindex op de OvdR-website gebaseerd is op het kaartensysteem van het CABR. Sommige instellingen binnen de bijzondere rechtspleging registreerden ook slachtoffers en getuigen die bij een strafzaak betrokken waren. Op deze manier zijn deze personen ook in het kaartensysteem van het CABR terechtgekomen, terwijl er meestal over henzelf geen dossier was aangelegd. Het NA schrijft maatregelen te hebben genomen om ervoor te zorgen dat deze personen niet via de namenindex op de OvdR-website te vinden zijn. Toch kunnen er nog steeds slachtoffers en getuigen in de index voorkomen, met name als er over henzelf ook een dossier is aangelegd. Meer informatie hierover vindt u in het bericht op de NA-website.

Meer informatie over het doen van onderzoek in het CABR vindt u op de website van het Nationaal Archief: www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/nieuws/onderzoek-doen-in-het-cabr-in-2025

Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt?

Juridisch archief

Het CABR is een juridisch archief. De documenten werden verzameld om te helpen bij het onderzoek naar en de eventuele straf van mensen die zich tijdens de oorlog schuldig maakten aan strafbare feiten. Dit heeft invloed op de inhoud van het archief, zoals hieronder wordt uitgelegd.

In het algemeen geldt dat het niet mogelijk is om het volledige oorlogsverleden van uw familielid te reconstrueren. Er zijn geen bronnen die alles over het verleden van uw familielid laten zien. Archieven zijn hiernaast altijd het resultaat van een proces waarin keuzes over het bewaren en vernietigen van stukken worden gemaakt. Archieven zijn daarom nooit volledig en dit geldt ook voor het CABR.

In de CABR-dossiers over mensen die werden onderzocht in verband met mogelijke collaboratie kunt u ontdekken hoe het **gerechtelijke onderzoek** naar deze personen verliep. In deze dossiers vindt u alleen de informatie die tijdens het onderzoek naar collaboratie is verzameld. Dit heeft drie belangrijke gevolgen voor de inhoud van het archief:

1. **Strafbaarheid**

Gedragingen die moreel verkeerd waren, maar niet strafbaar volgens de wet, komen niet altijd in de dossiers voor. Niet alles wat we nu als 'fout' beschouwen, was in die tijd strafbaar.

2. **Overlijden of onbekende verblijfplaats**

Als een onderzocht persoon overleed voordat het onderzoek naar hem was begonnen, werd er vaak geen dossier aangemaakt. In dat geval is er geen dossier van deze persoon in het CABR te vinden. Als tijdens het onderzoek bleek dat de onderzochte persoon was overleden of als het onbekend was waar hij verbleef, werd het onderzoek vaak stopgezet. Daardoor kon er over een dergelijke persoon een dossier van maar enkele pagina's in het CABR terechtkomen.

3. **Haalbaarheid**

Niet alles wat (mogelijk) strafbaar was, kon onderzocht worden. Als iets niet werd onderzocht, kon het ook niet in het CABR terechtkomen.

Na de oorlog moest in korte tijd een opsporingsapparaat worden opgezet om het gedrag van grote groepen mensen te onderzoeken. Dit was een zeer grote taak, die ook nog eens moest worden uitgevoerd onder erg moeilijke omstandigheden. Er was een groot tekort aan bevoegd personeel en er was haast bij, omdat kort na de bevrijding vele duizenden mensen waren gearresteerd en het snel duidelijk moest worden of iedereen wel terecht vastzat. Daarnaast waren sommige dingen moeilijk te onderzoeken, zoals het gedrag van

Nederlandse soldaten die voor de Waffen-SS aan het oostfront hadden gevochten. In de bijzondere rechtspleging werd in principe geen onderzoek gedaan naar betrokkenheid bij oorlogsmisdaden aan het oostfront of elders buiten Nederland. Er werd alleen onderzocht of iemand bijvoorbeeld actief had gevochten aan het front. Mensen konden al worden veroordeeld voor het 'in vreemde krijgsdienst' treden, dus voor deelname aan een leger dat niet van Nederland of een bondgenoot van Nederland was. Het was niet nodig om precies te weten wat iemand had gedaan om hiervoor te kunnen veroordelen.

CABR: geen volledig beeld

Kortom: lang niet alles wat er tijdens de oorlog is gebeurd, staat in de CABR-dossiers. De dossiers geven geen compleet overzicht van alles wat iemand in de oorlog deed of meemaakte. Als bepaalde gebeurtenissen niet in de dossiers staan, betekent dit niet automatisch dat ze niet hebben plaatsgevonden.

Daarnaast kan het zijn dat sommige documenten die ooit in het CABR stonden, verloren zijn gegaan of naar een andere plek zijn verplaatst. Ook is niet alles wat nog wel in het CABR staat helemaal juist (zie Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief? op p. 23).

Stappen zetten

Toch kunt u met de CABR-dossiers wel meer te weten komen over het oorlogsverleden van uw familielid. Door ook andere relevante archieven te raadplegen (zie Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid? op p. 8), kunt u nog verder zoeken. Het is niet mogelijk om het oorlogsverleden volledig te reconstrueren, maar met de informatie die er wel is, kunt u een beter idee krijgen van wat uw familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt. Deze nieuwe kennis kan oude familie verhalen of geruchten over het oorlogsverleden bevestigen of juist in een ander perspectief plaatsen. Het doel van deze handreiking is om u hierbij te helpen.

Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid?

Archieven bij het Nationaal Archief in Den Haag

Het is niet mogelijk om het oorlogsverleden van uw familielid tot in detail te reconstrueren (zie Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt? op p. 6). Toch kunt u met de dossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) al wat informatie vinden. Met behulp van andere archieven kunt u mogelijk nog meer te weten komen. Het Nationaal Archief (NA) heeft een zoekhulp waarmee u kunt zoeken naar oorlogsarchieven die daar bewaard worden en voor u misschien interessant zijn.

We lichten hier kort twee belangrijke **oorlogsarchieven** uit:

- **Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD)**
De **STPD** hielp mensen die veroordeeld waren voor collaboratie weer terug te keren in de maatschappij. Ook controleerde deze organisatie of mensen zich aan de voorwaarden hielden die werden opgelegd bij vrijlating of andere beslissingen.
- **Nederlands Beheersinstituut (NBI)**
Het **NBI** beheerde het **vermogen** van mensen die tijdens de oorlog verdwenen waren, zoals (vermeende) collaborateurs, maar ook gedeporteerde Joden.

Archieven op andere plaatsen

Er zijn veel oorlogsarchieven die niet in het NA zijn opgeslagen, maar die toch belangrijk voor u kunnen zijn. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam heeft misschien archiefstukken die voor u van waarde kunnen zijn. Op de website van Delpher kunt u historische kranten, boeken en tijdschriften doorzoeken.

Ook zijn er **internationale oorlogsarchieven** die nuttig kunnen zijn. De belangrijkste hiervan zijn:

- Bundesarchiv: het **Nationale Archief van Duitsland**.
- Arolsen Archives: een internationaal archief- en documentatiecentrum over mensen die slachtoffer waren van vervolging door Nazi-Duitsland. Dit archief bevat ook informatie over Nederlanders die na de oorlog zijn **teruggebracht naar Nederland**, inclusief SS-soldaten.

Daarnaast kunnen **lokale en regionale archieven** voor u belangrijk zijn. Hier vindt u een overzicht van de **Regionaal Historische Centra** in Nederland:

www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/archieven-in-nederland. Wat betreft lokale en regionale archieven is er één groep archieven die extra aandacht verdient: de **archieven van lokale opsporingsdiensten**. Sommige documenten uit de opsporingsfase zijn niet naar het ministerie van Justitie of het Nationaal Archief gestuurd, maar zijn bewaard in de

archieven van deze opsporingsdiensten bij **lokale of regionale archiefinstellingen**. Het kan de moeite waard zijn om ook daar te zoeken.

Suggesties om verder te zoeken in regionale archiefinstellingen

Naast de archieven van lokale opsporingsdiensten die niet naar het Nationaal Archief zijn gestuurd, kunt u ook zoeken in allerlei andere lokale en regionale archieven.

Hieronder volgt een lijst met suggesties (niet uitputtend) van de volgende lokale en regionale organisaties waar u mogelijk meer informatie kunt vinden over het oorlogsverleden van uw familielid:

- Zuiveringscommissies;
- Militair Gezag;
- Inlichtingen- en veiligheidsdiensten;
- Gemeentelijke archieven, in het bijzonder:
 - Afdeling Duitse Zaken (indien aanwezig);
 - Bevolkingsregister;
 - Kabinet van de burgemeester;
- Politie;
- Arrondissementsrechtbanken en Gerechtshoven;
- Gevangenis en Huizen van Bewaring;
- Concentratiekampen (in Brabant, Utrecht, Drenthe);
- Provinciale archieven, in het bijzonder Commissaris van de Koningin;
- Particuliere archieven, zoals die van na de oorlog opgerichte stichtingen of personen, zoals raadsheren en presidenten van de Bijzondere Archieven;
- Lokale kranten.

Verschillende lokale en regionale archieven hebben zoekhulpen of-wijzers opgesteld die u verder kunnen helpen. Medewerkers op de studie- of leesalen van deze archieven helpen u graag bij uw zoektocht naar mogelijke andere bronnen, maar kunnen u ook doorverwijzen naar andere collecties.

Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?

Er is de afgelopen tientallen jaren veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de **bijzondere rechtspleging** en het **CABR**. Door dit onderzoek leren we meer over de Tweede Wereldoorlog en hoe na de oorlog werd omgegaan met de gebeurtenissen die tijdens de bezetting hebben plaatsgevonden. Ook krijgen we inzicht in hoe de documenten over deze periode zijn bewaard.

Het CABR is al vaak door onderzoekers gebruikt, zowel voor studies over de bijzondere rechtspleging als voor andere onderwerpen. Hier richten we ons op de eerste categorie.

De boeken en artikelen die al over de bijzondere rechtspleging en het CABR zijn geschreven, kunnen u helpen om uw eigen ontdekkingen beter te begrijpen en in een breder perspectief te plaatsen. Ze kunnen u ook wijzen op andere belangrijke onderzoeksthema's en vragen. Hieronder vindt u een selectie van belangrijke boeken en artikelen.

Literatuur over de bijzondere rechtspleging en het CABR

- **Belinfante, A.D., *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging* (Assen 1978).**
Dit is het eerste grote boek over de bijzondere rechtspleging. Het boek is meer dan 600 pagina's lang en werd geschreven door een voormalig hoogleraar rechten, die zelf betrokken was bij de bijzondere rechtspleging. Het boek gaat niet alleen over juridische zaken, maar bevat ook hoofdstukken over de situatie in de interneringskampen. Het is in 1978 verschenen, dus sommige informatie kan inmiddels verouderd zijn.
- **Faber, Sjoerd en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2000) en de 'lichte gevallen'* (Haarlem 2000).**
Dit korte boek (109 pagina's) verscheen toen het CABR in 2000 naar het Nationaal Archief werd overgebracht. Het boek is geschreven door Sjoerd Faber, een hoogleraar rechtsgeschiedenis, en Gretha Donker, een medewerker van het ministerie van Justitie. De eerste drie hoofdstukken gaan over de verdachten, de rechtszaken, en de schadevergoedingen voor mensen die onterecht vastzaten. De laatste twee hoofdstukken gaan over de geschiedenis en inhoud van het CABR.
- **Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).**
Dit boek is het resultaat van het promotieonderzoek van historicus Helen Grevers. Het maakt deel uit van het onderzoeksprogramma *Erfenissen van collaboratie*. In het boek wordt de opsluiting van (vermeende) collaborateurs besproken en vergeleken met de situatie in België. Grevers gaat onder meer in op het geweld in de interneringskampen en de ideeën over het heropvoeden van collaborateurs.

- **Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988), hoofdstuk 5 ('Bijzondere rechtspleging', p. 486-648).**

In het twaalfde deel van zijn grote studie over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog schrijft historicus Loe de Jong over verschillende ontwikkelingen en gebeurtenissen uit de periode kort ná de oorlog. In het vijfde hoofdstuk van dit deel staat de bijzondere rechtspleging centraal. De Jong zet eerst het wettelijke kader kort uiteen. Daarna besteedt hij onder meer aandacht aan de arrestaties, de interneringskampen, de rechtspraak en het gratiebeleid. In het algemeen geldt dat De Jong zich richtte op de grote thema's collaboratie, verzet en onderdrukking.

- **Kompagnie, Jan H. (red.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven van het Nationaal Archief* (Meppel 2005).**

Dit boek biedt antwoorden op veelgestelde vragen over de oorlogsarchieven in het Nationaal Archief (NA), inclusief archieven die betrekking hebben op de bijzondere rechtspleging. Het boek is een handige gids voor mensen die onderzoek willen doen naar de Tweede Wereldoorlog en bevat vier hoofdstukken (3, 13, 17 en 18) die specifiek over de bijzondere rechtspleging gaan. Er wordt onder andere uitleg gegeven over oorlogsmisdadigers, het verschil tussen de Politieke Opsporingsdienst en de Politieke Recherche Afdeling, de rechten die na de oorlog werden afgenomen van Nederlanders en de omstandigheden in interneringskampen. Ook wordt er – in hoofdstuk 12 – een vraag beantwoord over onderzoek doen in het CABR.

- **Meiboom, Mieke, *Foute Groningers? Bijzondere rechtspleging in Groningen, 1945-1952* (Groningen 2019).**

Dit boek is gebaseerd op het promotieonderzoek van Mieke Meiboom, waarin ze de bijzondere rechtspleging in de provincie Groningen onderzoekt. Ze richt zich onder andere op de berechting van internationale oorlogsmisdadigers in Groningen en de behandeling van Groningse zaken door de Bijzondere Raad van Cassatie. Het boek is gebaseerd op een analyse van duizenden CABR-dossiers en geeft een breed overzicht van de verschillende verdachten, evenals de redenen waarom mensen zich schuldig maakten aan collaboratie.

- **Meihuizen, Joggli, *Noodzakelijk kwaad. De bestrafing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).**

De jurist Joggli Meihuizen promoveerde in de rechten op deze grote studie (848 pagina's). Hierin vertelt hij over het naoorlogse onderzoek naar bedrijven in verband met hun mogelijke hulpverlening aan de Duitse bezetter. Meihuizen bespreekt zowel de rechtspraak als de zuivering. Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hiervan behandelt het begin van de bezetting. Hoe kwam men tot economische collaboratie? Hoofdstuk 2 gaat over de organisaties die bij de rechtspraak en de zuivering betrokken waren. In hoofdstuk 3 komt het regeringsbeleid ter sprake. Veel

bedrijven die belangrijk waren voor de wederopbouw hadden gecollaboreerd. De Nederlandse regering stond daarom voor een dilemma: verleende ze voorrang aan een strenge bestraffing van de collaborerende bedrijven of aan de wederopbouw van het land? De opsporing en vervolging van de bedrijven – oftewel: het beleid van de opsporingsdiensten en het Openbaar Ministerie – wordt in het vierde hoofdstuk belicht. In zijn vijfde en laatste hoofdstuk bespreekt Meihuizen, ten slotte, de berechting en de zuivering. Hoe gingen de rechters en de zuiveringsraden om met de verweren van de bedrijfsleiders?

- **Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).**

Op deze studie promoveerde de jonge historicus Peter Romijn. Hij onderzoekt hierin hoe de Nederlandse politiek in de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog omging met twee erfenissen van de bezettingsjaren: de juridische bestraffing van collaborateurs en de zuivering van het personeel in de publieke sector. Romijn licht hierbij de organisatie van de ambtenarenzuivering en de omgang met de 'lichte' gevallen van collaboratie uit. Ook besteedt hij aandacht aan de rol van het voormalig verzet. Romijns hoofddoel is het beantwoorden van de vraag hoe de Nederlandse politiek het voor elkaar heeft gekregen om de kwesties op zo'n manier aan te pakken dat ze in 1955 zo goed als opgelost waren, terwijl ze in 1945 nog bijna onoplosbaar leken.

- **Severein, Michiel, *Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949* (Hilversum 2017).**

In dit onderzoek, waarmee Michiel Severein in 2017 promoveerde, staat de rechtspraak van de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof centraal. Severein, oud-officier van justitie en oud-rechter, onderzoekt of de rechtspraak in deze Kamer voldoet aan de eisen van behoorlijke rechtspleging. De centrale vraag is of verdachten een eerlijk proces kregen, of het recht juist werd toegepast, en of de uitspraken bijdroegen aan het verminderen van maatschappelijke onrust. Dit werk biedt waardevolle inzichten in de juridische praktijk en de overwegingen van de rechters kort na de oorlog.

- **Tames, Ismee, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).**

In dit boek onderzoekt de historicus Ismee Tames, onderzoeker bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, de nasleep van de bijzondere rechtspleging, in het bijzonder hoe het mensen verging die na hun berechting als 'fout' werden bestempeld. Tames behandelt de sociale impact van hun 'fout-zijn' op het dagelijks leven, hoe ze werden behandeld door de samenleving en hun optredens in de media. Dit werk is onderdeel van het onderzoeksprogramma *Erfenissen van collaboratie*.

- **Tames, Ismee, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).**

In dit boek onderzoekt Ismee Tames het leven van de kinderen van collaborateurs in de eerste vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog. Hoe beleefden zij deze jaren? Hoe werd er met hen over de oorlog gesproken? Werden zij zelf ook als 'fout' gezien? Op deze en andere vragen geeft Tames antwoord. Dit werk is onder meer gebaseerd op autobiografische verhalen en op archiefbronnen van organisaties die zich met de kinderen van collaborateurs bezighielden.

Andere tips

- **BMGN – Low Countries Historical Review**

Dit is een van de belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften over de geschiedenis van Nederland en België. Rond de jaarwisseling 2024-2025 worden er vier speciale collecties uitgebracht over de Tweede Wereldoorlog. Dit zijn selecties van bijdragen die sinds 1970 in het tijdschrift zijn verschenen. De vier thema's zijn:

- Debatten over de interpretatie van de Tweede Wereldoorlog;
- Rechtspraak en rechtsherstel na de oorlog;
- Reflecties op primaire bronnen over de oorlog;
- Empirisch onderzoek naar de 'lange Tweede Wereldoorlog'.

De collecties bevatten zowel artikelen als recensies van andere werken.

- **NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies**

Het NIOD publiceert een serie longreads over de bijzondere rechtspleging op zijn website. Elke longread behandelt een specifiek onderwerp, zoals de arrestaties en de interneringskampen. De longread over waarheid en misleiding in het CABR sluit het meest aan bij de inhoud van deze handreiking.

- **Platform WO2**

Dit platform biedt achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog en bevat waardevolle artikelen over de bijzondere rechtspleging en het CABR. Twee relevante artikelen zijn:

- Demant, Froukje, 'Beladen archief. Verwerking', *WO2 Onderzoek uitgelicht*, 6:3 (2017).
- Tames, Ismee, 'Oorlogsverledens online? Analyse', *WO2 Onderzoek uitgelicht*, 13:1 (2024).

- **Het Oorlog voor de Rechter-project**

Het Oorlog voor de Rechter-project biedt via zijn website ook veel informatie aan. Er zijn verdieppingspagina's over de bijzondere rechtspleging en het CABR en er is een lijst met veelgestelde vragen die u kan helpen bij uw zoektocht.

Deze bronnen kunnen u verder ondersteunen in uw onderzoek naar de bijzondere rechtspleging en het CABR.

Stand van het wetenschappelijke onderzoek

Het is nog niet duidelijk wanneer het CABR volledig online beschikbaar zal komen. Wat wel zeker is, is dat de situatie die ontstaat door de digitalisering anders zal zijn dan de manier waarop eerder onderzoek naar de bijzondere rechtspleging is gedaan. De digitalisering maakt het mogelijk om op nieuwe manieren onderzoek te doen die vroeger niet mogelijk waren.

Historici zullen deze nieuwe mogelijkheden gebruiken. Zo wordt het door de digitalisering bijvoorbeeld mogelijk om veel data te analyseren en te onderzoeken of vergelijkbare gevallen tijdens de bijzondere rechtspleging op dezelfde manier werden behandeld. Met het antwoord op deze vraag kunnen we beter begrijpen hoe de tijd invloed had op de manier van werken in de bijzondere rechtspleging.

De nieuwe kennis die we door de digitalisering kunnen verkrijgen, is er nu nog niet. Historici zullen hiermee aan de slag gaan. Goed wetenschappelijk onderzoek kost echter tijd. Het kan dus – vanaf het moment waarop het CABR digitaal toegankelijk is – nog wel even duren voordat de eerste resultaten van dit nieuwe onderzoek beschikbaar zijn.

Vraag 4: Was mijn familielid 'fout' in de oorlog?

De vraag of iemand 'fout' was in de oorlog is moeilijk te beantwoorden. Wat we nu als 'goed' of 'fout' beschouwen, kan door de tijd heen veranderd zijn, en mensen hebben vaak verschillende meningen over wat juist is. Historici geven geen morele oordelen over het verleden, omdat deze oordelen afhankelijk zijn van persoonlijke meningen en door de tijd heen kunnen veranderen.

Het stellen van andere vragen

In uw zoektocht naar het oorlogsverleden van uw familielid kan het helpen om een ander soort vragen te stellen. U zou de vraag kunnen stellen **wat** uw familielid tijdens de oorlog heeft gedaan en meegemaakt. Historici kunnen u helpen bij het vinden van een antwoord op deze vraag. Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, biedt informatie en tips in deze handreiking die u hierbij kunnen ondersteunen.

U kunt ook onderzoeken **hoe** het gedrag in oorlogstijd van uw familielid werd beoordeeld door de bijzondere rechtspleging, zowel op zichzelf als vergeleken met andere gevallen. In deze handreiking vindt u informatie over de verschillende manieren waarop zaken werden behandeld binnen de bijzondere rechtspleging (zie Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 14). Wat precies strafbaar was, is door historici al onderzocht (zie de literatuur onder Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)? op p. 9). Deze informatie kunt u gebruiken om het oorlogsverleden van uw familielid in perspectief te plaatsen.

Daarnaast kunt u de vraag stellen **hoe** het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog te verklaren valt. Dit kan u helpen om het verleden beter te begrijpen. Onder Vraag 6: Hoe valt het gedrag van mijn familielid tijdens de oorlog te verklaren? vindt u informatie en tips die u hierbij kunnen helpen.

Het veranderen van uw vragen

Het is normaal dat u uw vragen verandert terwijl u meer ontdekt. Dit hoort bij het proces van historisch onderzoek. Naarmate u meer informatie krijgt, zult u andere vragen stellen en misschien nieuwe inzichten krijgen. Dit kan ook de manier veranderen waarop u naar het archiefmateriaal kijkt.

Door de vraag of uw familielid 'fout' was te veranderen in meer feitelijke vragen zoals 'Wat deed mijn familielid?' en 'Hoe kan dit gedrag worden verklaard?', benadert u het oorlogsverleden op een andere manier. Het beantwoorden van deze vragen kan u helpen om het verleden beter te begrijpen en kan u misschien ook helpen om (opnieuw) na te denken over andere, meer persoonlijke vragen waarop het historisch (archief)materiaal geen antwoord biedt.

Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog?

Beoordelingen in het verleden

Historici beoordelen het gedrag van mensen uit het verleden niet volgens de normen van nu. Wel vergelijken zij de manieren waarop gedrag in verschillende tijden werd beoordeeld.

Hiernaast kunnen historici u helpen te begrijpen hoe het gedrag van uw familielid kort na de oorlog binnen de bijzondere rechtspleging werd beoordeeld. Met de onderstaande punten biedt het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, u de nodige ondersteuning.

Verschillende mogelijkheden na de oorlog

Als er kort na de oorlog een dossier over uw familielid werd aangelegd in het kader van de bijzondere rechtspleging, dan waren er voor het vervolg van de zaak verschillende mogelijkheden.

- **Onvoltooide dossiers**

Opsporingsdiensten konden besluiten om een dossier niet af te maken en geen verdere actie te ondernemen. Dit gebeurde bijvoorbeeld als de persoon in kwestie al was overleden (zie Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt? op p. 6 voor meer over de gevolgen van overlijden voor de rechtspleging). Naar schatting is ongeveer vijftien procent van de in totaal ongeveer 485.000 zaken op deze manier afgesloten.

- **Seponeren**

Opsporingsdiensten konden ook besluiten een zaak te *seponeren*. Dit betekent dat het dossier wel was afgerond, maar dat de betreffende persoon niet werd vervolgd. De persoon in kwestie hoefde dan niet voor een rechtbank te verschijnen en kreeg geen straf. Vaak wist de persoon niet eens dat hij werd onderzocht. Bij een seponering (sepot) werd hij namelijk niet geïnformeerd dat er geen vervolging zou plaatsvinden. Naar schatting werd ongeveer twintig procent van alle zaken op deze manier afgedaan. Daarnaast konden de vijf openbare aanklagers (procureurs-fiscaal) ook besluiten tot seponeren. Zij deden dit in ongeveer zesentwintig procent van alle zaken.

- **Buitenvervolginstelling**

Omdat de interneringskampen vol waren en de rechtbanken veel meer werk hadden dan zij aankonden, kregen de openbare aanklagers in oktober 1945 twee extra mogelijkheden: de onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling (OB) en de voorwaardelijke buitenvervolginstelling (VB). Met deze instrumenten konden de openbare aanklagers zelf zaken afhandelen, zonder tussenkomst van een rechtbank.

- **Onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling (OB):**

Een OB is vergelijkbaar met een sepot. Het verschil is dat de persoon in

kwestie bij een OB wél een officieel schriftelijk bericht kreeg waarin stond dat hij niet zou worden vervolgd. De beslissing werd genomen wanneer de verdenking ongegrond bleek, er onvoldoende bewijs was voor vervolging, of de schuld te klein werd geacht voor een straf. Naar schatting werd in ongeveer zes procent van alle zaken een OB afgegeven.

- **Voorwaardelijke buitenvervolginstelling (VB):**

Bij een VB kon de verdachte niet meer worden vervolgd, als hij zich aan bepaalde voorwaarden hield. Deze voorwaarden konden bijvoorbeeld zijn: ondertoezichtstelling, verplicht werk doen, of het verbod om lid te worden van bepaalde verenigingen. De openbare aanklager kon ook (tijdelijk) rechten afnemen, zoals het kiesrecht. Vaak werd voor een VB gekozen als het voorarrest van de verdachte ongeveer gelijk was aan de straf die een rechtbank naar verwachting zou opleggen. Naar schatting werd in ongeveer negentien procent van de zaken een VB toegepast. Iemand die voorwaardelijk buiten vervolging was gesteld, kon hiertegen verzet aantekenen. Afhankelijk van de feiten waarvan de persoon in kwestie werd verdacht kwam de zaak vervolgens voor een Tribunaal of een Bijzonder Gerechtshof (zie hieronder meer informatie over deze rechtbanken).

- **Voor de rechtbank**

Van de ongeveer 485.000 zaken werden er naar schatting 66.000 zaken voor een rechtbank gebracht. Dit is ongeveer dertien procent van het totaal. Deze zaken gingen naar een Tribunaal of een Bijzonder Gerechtshof. Er waren negentien Tribunalen en vijf Bijzondere Gerechtshoven.

- **De Tribunalen** berechttten mensen die verdacht werden van NSB-lidmaatschap of het openlijk steunen van de Duitse bezetter. Ze konden maximaal tien jaar gevangenisstraf opleggen.
- **De Bijzondere Gerechtshoven** berechttten verdachten van misdrijven zoals verraad, moord of het vrijwillig dienen in het Duitse leger. Ze konden zwaardere straffen geven, waaronder zelfs de doodstraf.

Van de 66.000 zaken die voor een rechtbank kwamen gingen er naar schatting 50.000 naar een Tribunaal. Dit is dus ongeveer tien procent van *alle* zaken. In de meeste Tribunaalzaken werd er een gevangenisstraf opgelegd, maar in slechts 136 gevallen werd de maximale straf van tien jaar gegeven.

Ongeveer drie procent van alle zaken ging naar een Bijzonder Gerechtshof. In de meeste zaken werden gevangenisstraffen tot tien jaar opgelegd. Bijna 1.900 mensen kregen een gevangenisstraf van tien jaar of meer.

Er waren ook rechtszaken waarbij de verdachte werd vrijgesproken, maar het is nog niet bekend hoeveel dat er waren. Door de digitalisering van het CABR, in het kader

van het project Oorlog voor de Rechter, kan hier beter onderzoek naar worden gedaan.

Simpel gezegd: als de zaak over uw familielid bij een Bijzonder Gerechtshof kwam, was de zaak waarschijnlijk ernstiger dan wanneer deze voor een Tribunaal werd behandeld.

In beroep

Zowel de openbaar aanklager als de verdachte kon in beroep gaan tegen een uitspraak van een Bijzonder Gerechtshof. Dit gebeurde bij de Bijzondere Raad van Cassatie. De raad bekeek de zaak opnieuw, maar controleerde alleen of de regels van de bijzondere rechtspleging goed waren gevolgd. Er werd geen nieuw bewijs verzameld en er werden geen getuigen gehoord. Een verdachte kon in het begin alleen in beroep gaan als het Bijzonder Gerechtshof hem hiervoor toestemming gaf. Vanaf 1947 was beroep altijd mogelijk als de gevangenisstraf meer dan zes jaar was. In totaal werd er meer dan 3.000 keer beroep ingesteld bij de Bijzondere Raad van Cassatie.

Vraag 6: Hoe valt het gedrag van mijn familielid tijdens de oorlog te verklaren?

Meerdere factoren

Het is in het algemeen niet makkelijk om iemands gedrag in het verleden te verklaren. Waarschijnlijk is het niet één ding, maar een combinatie van verschillende factoren die tot bepaald gedrag heeft geleid. Hier komt voor de Tweede Wereldoorlog nog bij dat dit een periode was waarin mensen voor keuzes kwamen te staan die ze in vreedstijd niet snel zouden hoeven te maken.

Verskillende contexten

Bij het zoeken naar verklaringen voor het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog is het belangrijk om naar verschillende contexten te kijken. Er zijn in ieder geval vier belangrijke contexten die van invloed kunnen zijn:

1. **De persoonlijke context vóór de oorlog:** dit gaat over de situatie van uw familielid voor de oorlog. Denk hierbij bijvoorbeeld aan zijn gezinssituatie, gezondheid, persoonlijke eigenschappen en overtuigingen.
2. **De maatschappelijke context vóór de oorlog:** dit gaat over de bredere samenleving vóór de oorlog. Denk aan de politieke, sociale en economische situatie in Nederland en de wereld, bijvoorbeeld de opkomst van het nazisme, economische crisis of sociale spanningen.
3. **De persoonlijke context tijdens de oorlog:** dit betreft de situatie van uw familielid tijdens de oorlog zelf. Hoe veranderde deze situatie door de oorlog? Welke keuzes moest hij maken en welke invloeden speelden hierbij een rol?
4. **De maatschappelijke context tijdens de oorlog:** dit gaat over de omstandigheden in de samenleving tijdens de oorlog. De oorlog zelf creëerde een extreme situatie waarin mensen onder druk werden gezet en verschillende keuzes moesten maken, vaak met grote gevolgen.

Hoe te werk gaan

Bij uw zoektocht naar verklaringen is het belangrijk om al deze verschillende contexten in gedachten te houden. Dit betekent dat u kijkt naar zowel de persoonlijke als de bredere maatschappelijke invloeden die het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog (kunnen) hebben beïnvloed. Door dit in overweging te nemen, kunt u het gedrag beter begrijpen en verklaren.

Veelvoorkomende verklaringen voor collaboratie

Wat is collaboratie?

Collaboratie betekent simpelweg 'samenwerking'. Het wordt echter vaak gebruikt om de samenwerking met de bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog aan te duiden, meestal met een negatieve betekenis. We denken dan snel aan het meewerken aan de Jodenvervolgung of

openlijke politieke steun voor het nazisme. Toch was het voor veel mensen moeilijk om helemaal niet samen te werken met de bezetter, die de macht in handen had. De grens tussen gedwongen medewerking en actieve steun aan de bezetter is vaak moeilijk te trekken.

Onderzoek naar collaboratie

Wanneer we onderzoek doen naar collaboratie, is het belangrijk om per geval te kijken naar wat er precies gebeurde. Het is vanuit historisch perspectief interessanter om te begrijpen waarom mensen bepaalde keuzes maakten in de context van de oorlog, dan om deze keuzes met de ogen van vandaag te veroordelen. Veel mensen kwamen in situaties terecht die ze niet goed konden overzien en maakten bewust of onbewust keuzes onder grote onzekerheid. Sommige van deze keuzes werden later als collaboratie gezien.

Motieven voor actieve samenwerking

Er waren ook mensen die bewust en actief de bezetter steunden. Dit was de 'harde kern' van de collaborateurs. Hun motieven konden sterk variëren:

1. Idealisme

Er waren mensen die ideologisch overtuigd waren van het nationaalsocialisme. Zij geloofden dat hun samenwerking met de bezetter zou bijdragen aan een betere wereld. Ze wilden ontsnappen aan de ellende van die tijd en dachten dat de gewelddadige kant van het nazisme noodzakelijk was om hun ideaal te bereiken. Voor hen was collaboratie een middel om een 'groot goed' te dienen.

2. Opportunisme

Er waren ook mensen die profiteerden van de nieuwe situatie die de bezetting met zich meebracht. De oorlog gaf hun de kans om meer te verdienen of carrière te maken. Voor deze mensen speelde eigenbelang een grote rol. Hun samenwerking met de bezetter was vooral een manier om hun eigen positie te verbeteren.

3. Persoonlijke factoren

De persoonlijke situatie van mensen kan ook een rol gespeeld hebben bij hun keuze om samen te werken met de bezetter. Het kan moeilijk zijn om de persoonlijke context goed te begrijpen, omdat iemands gedrag vaak wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals karaktereigenschappen, stress of persoonlijke omstandigheden. Daarom is het belangrijk om zoveel mogelijk bronnen te verzamelen (zie Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid? op p. 8), zoals brieven, documenten of interviews met familieleden, om het gedrag van een persoon beter te begrijpen.

Combinatie van factoren

Tot slot is het belangrijk te beseffen dat de redenen voor collaboratie vaak een combinatie van factoren waren. Menselijk gedrag wordt zelden door één enkel motief of omstandigheid bepaald. Het is meestal een complex samenspel van verschillende persoonlijke, ideologische en sociale factoren, die voor iedere persoon anders konden uitpakken.

Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?

Bijzondere rechtspleging

Na de Tweede Wereldoorlog werd onderzocht wie er mogelijk had samengewerkt (gecollaboreerd) met de Duitse bezetter en wie daarvoor gestraft moest worden. Dit gebeurde binnen de bijzondere rechtspleging, een speciaal systeem van juridische procedures.

Verzameling documenten

Het CABR is de verzameling documenten die het resultaat is van dit proces. Het bestaat uit materiaal van verschillende instanties die betrokken waren bij het onderzoeken en bestraffen van collaboratie, zoals opsporingsdiensten en rechtbanken. De archieven van al deze organisaties werden in de vroege jaren vijftig verzameld en samengevoegd tot het CABR.

Verhuizing en openbaarheid

Oorspronkelijk bevond dit archief zich bij het ministerie van Justitie. In 2000 verhuisde het naar het Nationaal Archief in Den Haag. Daar is het momenteel nog steeds een beperkt openbaar archief. Meer informatie over de mogelijkheden tot het bekijken van het archief vindt u in de inleiding van deze handreiking op p. 3.

Doel van het CABR

Het CABR is een juridisch archief. Het bevat documenten die nodig waren om te beoordelen of iemand terecht berecht en bestraft moest worden voor collaboratie. De documenten die in het CABR terechtkwamen, waren allemaal geproduceerd door organisaties met een juridisch doel: het vooruithelpen van het onderzoek naar mogelijk strafbare handelingen (collaboratie) en de eventuele vervolging en bestraffing van de betrokkenen.

Dossiers over onderzochte personen

In verband met het doel van de bijzondere rechtspleging werden door verschillende organisaties die betrokken waren bij de juridische procedures dossiers aangelegd over onderzochte personen. Het **CABR** bestaat voor het grootste deel uit deze dossiers.

Dossiers zijn verschillend

De omvang van de dossiers verschilt sterk. Sommige dossiers zijn dun, terwijl andere honderden of zelfs duizenden pagina's bevatten. De dossiers kunnen verschillende soorten documenten bevatten, zoals juridische stukken (bijvoorbeeld vonnissen en verslagen van rechtszittingen) en persoonlijke documenten die als bewijs konden dienen, zoals brieven, lidmaatschapskaarten en foto's.

Dossiers over meerdere personen

De meeste dossiers in het CABR gaan over één persoon. Er zijn echter ook dossiers die over meerdere personen gaan. Dit gebeurde wanneer meerdere mensen werden onderzocht in

verband met hetzelfde mogelijke misdrijf of dezelfde mogelijke overtreding, en een gecombineerd dossier werd aangemaakt.

Meerdere dossiers over één persoon

Het kan ook voorkomen dat er meerdere dossiers over één persoon in het CABR te vinden zijn. Vaak begon het onderzoek lokaal, waardoor verschillende opsporingsdiensten in verschillende gemeenten apart een onderzoek opstartten. Deze instanties legden allemaal hun eigen dossiers aan. Als later een andere instantie, zoals de openbare aanklager of een rechtbank, de zaak overnam, werd er een nieuw dossier aangemaakt. Alle eerder verzamelde informatie werd dan doorgestuurd.

Vaak bewaarden lokale opsporingsdiensten echter 'schaduw dossiers'. Dit konden letterlijke kopieën van de doorgestuurde dossiers zijn. Deze schaduw dossiers konden echter ook stukken bevatten die niet werden doorgestuurd.

Wat betekent dit voor uw zoektocht?

Wanneer u via het CABR meer te weten probeert te komen over het oorlogsverleden van uw familielid, moet u rekening houden met het feit dat er mogelijk meerdere afzonderlijke dossiers over uw familielid in dit archief te vinden zijn.

Drie verschillende soorten dossiers

In het CABR zijn drie verschillende soorten dossiers te vinden:

1. **Alles-in-een-dossiers**

Sommige dossiers bevatten alles wat te maken heeft met de rechtszaak van een persoon, vanaf het moment dat deze werd onderzocht tot de uiteindelijke rechtszaak. Dit noemen we alles-in-een-dossiers. Het dossier bevat dan alle documenten van de opsporingsdienst, de openbaar aanklager en de rechtbank. Dit gebeurde bij zaken waarin een verdachte voor de rechtbank moest komen.

2. **Individuele persoonsdossiers**

Dit zijn de dossiers die door verschillende instanties over één persoon zijn gemaakt. Het kan voorkomen dat één zaak meerdere dossiers heeft, bijvoorbeeld een dossier van de opsporingsdienst, een dossier van de openbaar aanklager (procureur-fiscaal) en een straf dossier van de rechtbank. Hierbij moet het volgende worden opgemerkt: waar de opsporingsdiensten dus vaak een eigen 'schaduw dossier' achterhielden als een andere instantie een zaak voortzette, deed de openbaar aanklager dit in principe niet als een zaak naar een rechtbank ging.

3. **Combinatiedossiers**

Combinatiedossiers bevatten gegevens over verschillende mensen die samen onderzocht werden in verband met hetzelfde mogelijke misdrijf. Bijvoorbeeld een dossier over de economische collaboratie van een bedrijf, waarin meerdere directeurs van dat bedrijf worden genoemd.

Verdachten, getuigen en slachtoffers

Onderzochte personen kunnen in meerdere dossiers voorkomen, bijvoorbeeld als getuige in het dossier over een ander onderzocht persoon. Mocht er over uw familielid een dossier zijn aangelegd, dan hoeft dit dossier dus niet per se het enige te zijn waarin uw familielid voorkomt.

Daarnaast bevatten de CABR-dossiers ook informatie over slachtoffers. Als u op zoek bent naar informatie over een specifiek slachtoffer, heeft u op dit moment nog de naam van de verdachte/onderzochte persoon nodig. De dossiers zijn namelijk geordend op de naam van de onderzochte personen, niet op die van het slachtoffer.

Een groot voordeel van de digitalisering van het CABR is dat het digitaal doorzoekbaar zal zijn. Wanneer dat gebeurt, kunt u de naam van het slachtoffer gebruiken om door het hele archief te zoeken, wat het veel makkelijker maakt om informatie over deze persoon te vinden.

Kopieën en correspondentie

De CABR-dossiers werden vaak doorgestuurd tussen verschillende instanties die bij de bijzondere rechtspleging betrokken waren. Voorafgaand aan het doorsturen van stukken maakten de organisaties vaak kopieën van de documenten. Daarom kan een dossier veel kopieën van stukken bevatten.

Ook kunnen de dossiers veel ambtelijke correspondentie bevatten. Dit zijn briefjes en berichten waarin organisaties aangeven welke documenten ze hebben ontvangen of verzonden.

Kortom, de grootte van een dossier zegt niet altijd iets over hoeveel relevante informatie het bevat. Door de vele kopieën en correspondentie kan de inhoud minder uitgebreid zijn dan u op basis van het aantal pagina's zou verwachten.

Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief?

Bronnenkritiek is een erg belangrijk onderdeel van historisch onderzoek. Dit houdt in dat documenten niet zomaar voor waar worden aangenomen, maar kritisch worden bekeken. Wanneer u een CABR-dossier raadpleegt, is het belangrijk om de vraag te stellen: *Wie heeft dit materiaal gemaakt?* Het antwoord op deze vraag bestaat uit meerdere delen.

Mensenwerk

Allereerst moeten we ons realiseren dat alle stukken in het CABR geen objectieve weerspiegeling van het verleden zijn. Het zijn documenten die door mensen zijn gemaakt. Mensen hebben verschillende overtuigingen, werkwijzen, belangen en doelen. Ze kunnen ook fouten maken. Ze beschikken niet altijd over volledige informatie, en in sommige gevallen kunnen ze onbewust onwaarheden hebben verteld of zaken verkeerd geïnterpreteerd hebben.

Het is belangrijk om te bedenken dat de tijd na de oorlog erg chaotisch was. Er moest in korte tijd een opsporingsapparaat worden opgezet om het gedrag van grote groepen mensen te onderzoeken. Deze bijzonder grote taak moest worden uitgevoerd terwijl er een groot tekort aan onder meer papier en – het meest belangrijk – bevoegd personeel was. Ook was er haast bij, omdat kort na de bevrijding vele duizenden mensen waren gearresteerd en het snel duidelijk moest worden of iedereen wel terecht vastzat.

Daarnaast kunnen getuigen die betrokken waren bij onderzoeken of rechtszaken *bewust* onwaarheden hebben verteld. Dit kan bijvoorbeeld zijn gebeurd uit wraak of persoonlijke belangen. Het kon ook nog zo zijn dat de informatie die een getuige gaf *onbewust* was beïnvloed door wat deze persoon van de onderzochte persoon vond.

Het is dus belangrijk te weten dat getuigenverklaringen niet altijd betrouwbaar zijn. Historici gebruiken nooit één enkele bron om een conclusie te trekken, maar leggen getuigenverklaringen altijd naast andere documenten om een beter beeld te krijgen van wat er gebeurd is.

Een juridisch archief

Het CABR is een juridisch archief: het bevat documenten die betrekking hebben op het proces van de bijzondere rechtspleging in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Het doel van het archief was het vooruithelpen van het onderzoek naar (mogelijke) collaboratie en van de eventuele vervolging en bestraffing.

Wat in het CABR is vastgelegd, weerspiegelt de manier waarop het opsporings- en gerechtelijke systeem werkte in de nasleep van de oorlog. De documenten in het CABR zijn grotendeels het resultaat van het werk van rechercheurs en andere ambtenaren die deze dossiers opmaakten, verzamelden, en interpreteerden. Wat u vandaag aantreft in een CABR-dossier, is het resultaat van een complex proces waarbij veel mensen en factoren betrokken waren.

Het is dus belangrijk om te begrijpen dat de dossiers reflecteren hoe deze rechercheurs en andere ambtenaren het onderzoek en de vervolging uitvoerden, wat zij relevant vonden om te onderzoeken, en welke keuzes zij maakten in het vastleggen van informatie.

Informatie door mensenhanden

De rechercheurs en andere ambtenaren die betrokken waren bij het proces van bijzondere rechtspleging blijven vaak buiten beeld in de dossiers. Het lijkt soms alsof de dossiers alleen gaan over daders en slachtoffers, maar in werkelijkheid bieden ze een inkijkje in het hele systeem van bijzondere rechtspleging. Het gaat om het apparaat van de rechtspleging en de mensen die daarin een rol speelden, zoals rechercheurs, getuigen, advocaten, rechters en aanklagers.

De dossiers zijn dus niet zomaar rechtstreekse weergaven van het verleden; ze zijn het resultaat van veel menselijke handelingen en keuzes. De manier waarop documenten werden verzameld, geïnterpreteerd en geordend, is beïnvloed door persoonlijke keuzes en omstandigheden, en dat moet altijd in gedachten worden gehouden bij het raadplegen van de dossiers.

Via een filter

De vraag wie de bron heeft gemaakt, is vooral belangrijk bij documenten waarin personen uit het verleden heel dichtbij lijken te komen. Dit geldt bijvoorbeeld voor processen-verbaal van verhoren door opsporingsdiensten en verslagen van rechtbankzittingen. In deze documenten worden onderzochte personen, slachtoffers en getuigen aan het woord gelaten, maar dit gebeurt *via het filter* van de persoon die het verslag heeft geschreven, zoals een politieagent of griffier. Hij interpreteerde de gesproken woorden en maakte het verslag op. Hoewel deze documenten vaak heel direct en volledig lijken, zijn ze dat vaak niet.

Het filter van de verslaglegger

Het filter van de persoon die het verslag schrijft, kan op verschillende manieren zichtbaar zijn in een CABR-dossier. Bijvoorbeeld: hoe worden de woorden van onderzochte personen en getuigen weergegeven? Welke woorden worden weggelaten of veranderd? Het filter kan ook blijken uit de manier waarop de verslaglegger zijn eigen indruk van de onderzochte persoon weergeeft. Aan het eind van een proces-verbaal in een CABR-dossier staat bijvoorbeeld het volgende: 'Ik verbalisant voeg hier nog aan toe: Verdachte maakt zeer ongunstige indruk.' Hier wordt de persoon die het proces-verbaal uitschreef heel even zichtbaar. Hoe vaak zoiets als dit gebeurde, weten we momenteel nog niet – het zou een zeldzaam geval kunnen zijn geweest – maar in de toekomst weten we dit mogelijk wel. Dat dit voorbeeld er is, betekent wel dat dit blijkbaar *kon* gebeuren.

Bronnen die elkaar tegenspreken

In de CABR-dossiers komen zowel persoonlijke indrukken als feitelijke gegevens voor. Persoonlijke meningen en opvattingen kunnen duidelijk naar voren komen in brieven en verhoren, maar ook in getuigenverklaringen, waarbij de getuigen persoonlijke motieven konden hebben die hun verklaringen beïnvloedden. Er waren getuigen voor en getuigen tegen de onderzochte persoon. Deze getuigen konden elkaar dan ook tegenspreken. Daarom hoeft niet alles wat in een CABR-dossier staat, met elkaar overeen te komen.

De dossiers bevatten ook feitelijke gegevens, zoals namen, adressen en geboortedata. Deze gegevens lijken objectief, maar dat is niet altijd het geval. Soms kunnen de feiten in de documenten met elkaar in strijd zijn. Bijvoorbeeld: een onderzocht persoon kan zijn ouderlijk adres als zijn eigen adres hebben opgegeven, terwijl de opsporingsdiensten of gemeentelijke administratie iets anders vermeldde. Zo kan het voorkomen dat in verschillende documenten andere gegevens worden gegeven over de woonplaats van een onderzocht persoon.

Kritisch lezen van de documenten

Het is dus belangrijk om niet meteen te vertrouwen op de eerste persoonlijke indrukken of feitelijke gegevens die u tegenkomt in een CABR-dossier. Kijk verder in het dossier: komen de persoonlijke indrukken en feitelijke gegevens die u later tegenkomt overeen met wat u eerder hebt gezien? Of verschillen ze? Het is ook verstandig om buiten het CABR te zoeken naar andere documenten die relevant kunnen zijn voor uw onderzoek (zie Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)? op p. 21 voor meer informatie over het CABR en Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid? op p. 9 voor informatie over andere archieven). Door alles goed te vergelijken en kritisch te onderzoeken, kunt u een beter en completer beeld krijgen van het oorlogsverleden van uw familielid.

Vraag 9: Waarom is er een onderzoek naar mijn familielid gestart binnen de bijzondere rechtspleging?

Bij het beantwoorden van deze vraag zijn twee punten van belang. Ten eerste kunnen er verschillende redenen zijn waarom iemand onderzocht werd binnen de bijzondere rechtspleging en waarom er dus een dossier over deze persoon in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) ligt. Ten tweede: als het CABR een dossier over uw familielid heeft, betekent dit niet automatisch dat uw familielid schuldig is aan collaboratie.

Deze twee punten worden hieronder verder uitgelegd.

Verschillende mogelijkheden

Er is nog niet veel bekend over de precieze redenen voor de onderzoeken binnen de bijzondere rechtspleging. Nieuw wetenschappelijk onderzoek zal hier meer duidelijkheid over moeten geven.

Het is al wel duidelijk dat er verschillende redenen konden zijn om een onderzoek naar iemand te starten. Zo kon een onderzoek beginnen na een aangifte. Ook kon iemand worden onderzocht omdat zijn naam op lijsten stond die door het verzet waren gemaakt.

Vaak werden mensen onderzocht omdat er een duidelijke verdenking was, zoals lidmaatschap van de NSB, verraad of het dienen in het Duitse leger. Soms werden mensen echter om minder duidelijke redenen onderzocht, bijvoorbeeld omdat hun naam in een Duitse administratie uit de oorlog voorkwam. Ook werden sommige Duits-Joodse mensen die uit de onderduik of concentratiekampen terugkeerden onderzocht, omdat ze voor de oorlog de Duitse nationaliteit hadden. Volgens justitie moesten zij 'ontvijand' worden.

In 1944 verklaarde de Nederlandse regering in ballingschap (in Londen) alle personen met een Duitse, Oostenrijkse, Italiaanse of Japanse nationaliteit tot vijand. Hun eigendommen werden hierdoor automatisch in beslag genomen. Het Nederlands Beheersinstituut beheerde deze eigendommen. Om hun bezit terug te krijgen, moesten zij een ontvijandingsverklaring aanvragen. In sommige gevallen werden deze mensen binnen de bijzondere rechtspleging onderzocht.

De arrestaties

De arrestatie van mensen over wie vermoedens bestonden van mogelijke collaboratie was, vooral kort na het einde van de oorlog, chaotisch. De Nederlandse regering in ballingschap was bang dat de bevolking na de bevrijding op wraakzuchtige wijze het recht in eigen hand zou nemen.

Om een 'bijltjesdag' te voorkomen, was het doel om snel alle mensen uit de samenleving te verwijderen over wie 'gegronde twijfel' bestond met betrekking tot hun 'nationale houding'. Aangezien snelheid centraal stond, werd bij de massale arrestaties niet altijd goed vastgelegd waarom mensen werden gearresteerd en welke aanwijzingen er waren voor verdenkingen. Daardoor kwamen er mensen in de interneringskampen terecht zonder dat de autoriteiten alle benodigde informatie over hen hadden. Sommige mensen wisten zelf niet eens waarom ze waren gearresteerd.

Daarnaast speelde ook een rol dat de politie normaal gesproken verantwoordelijk was voor het uitvoeren van arrestaties. Vlak na de bevrijding was de politie echter zelf 'verdacht', omdat ze tijdens de oorlog onder de Duitse bezetter had gewerkt. De politie moest eerst worden gezuiverd voordat ze deze taak weer op zich kon nemen.

De duizenden arrestaties kort na de bevrijding werden daarom vooral uitgevoerd door verzetsmensen. Een goed opgeleide politieagent zal bij een arrestatie normaal gesproken geen mening geven over wat de gearresteerde heeft gedaan. Kort na de oorlog was de sfeer echter emotioneel geladen. Bij de arrestaties door verzetsmensen kwam het wel voor dat zij hun opvattingen lieten blijken. Het is bekend dat arrestanten zijn uitgejouwd en geslagen.

Een ander gevolg van het feit dat direct na de oorlog de meeste arrestaties door verzetsmensen werden uitgevoerd, was dat ook onschuldige mensen werden vastgezet. Dit is belangrijk als we ons afvragen waarom er een onderzoek naar een bepaalde persoon werd gestart. Verzetsmensen waren vaak niet getraind of gekwalificeerd om de verdenkingen goed te onderzoeken en te toetsen aan bewijsmateriaal. Ze hadden daar bovendien vaak geen tijd voor.

Meer structuur

In de loop van 1945 kwam er meer structuur in de bijzondere rechtspleging. Er werden lokale opsporings- en onderzoeksdiensten opgericht: de Politieke Opsporingsdiensten (POD's). In 1946 werden deze opgevolgd door de meer ervaren Politieke Recherche Afdelingen (PRA's). Vanaf dat moment stonden er deskundige politiemensen aan het hoofd van deze diensten. Later in 1946 werden er ook afdelingen opgericht die zich specialiseerden in het onderzoeken van economische collaboratie, de Politieke Recherche Afdelingen Collaboratie (PRAC's). Al deze diensten namen verhoren af en verzamelden bewijsmateriaal.

Vanaf 1945 stonden deze lokale diensten onder leiding van vijf speciale openbare aanklagers, de procureurs-fiscaal (PF's). Zij waren de schakel tussen de lokale diensten en de rechtbanken. De PF's kregen vanaf oktober 1945 de bevoegdheid om niet alleen mensen te laten arresteren of vrijlaten, maar ook zelf zaken af te handelen zonder dat er een rechtbank bij nodig was, door middel van zogenaamde 'voorwaardelijke buitenvervolginstellingen' (meer hierover in Vraag 5: hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16). De minister van Justitie had hiertoe besloten omdat de interneringskampen nog steeds vol zaten en de rechtbanken meer werk hadden dan ze aankonden.

Aangezien er vele duizenden mensen waren vastgezet en er kort na de oorlog een groot tekort was aan bevoegd personeel, kon het lang duren voordat er onderzocht werd of iemand terecht was gearresteerd. Een pijnlijk voorbeeld van een onterecht gearresteerde is iemand die werd opgepakt op verdenking van lidmaatschap van de NSB. Dit kwam doordat iemand in een kasboek van de man zag dat hij contributie aan de NSB had betaald. Na drie maanden werd hij echter vrijgelaten, omdat uit het onderzoek bleek dat hij lid was van de Nederlandse Schaak Bond.

Conclusies

Het CABR is een verzameling van documenten van verschillende instanties die betrokken waren bij de rechtspleging na de oorlog. Het geeft een overzicht van het opsporings- en

berechtingssysteem in de periode kort na de oorlog. Er waren verschillende redenen waarom een onderzoek naar iemand werd gestart, en waardoor er een dossier over iemand in het CABR kan liggen.

Het CABR kan naast dossiers over de ernstigste oorlogsmisdadigers ook documenten bevatten over mensen die minder op hun kerfstok hadden of onschuldig waren, zoals het lid van de schaakbond. Als het CABR een dossier over uw familielid bevat, betekent dit dus *niet* automatisch dat het vaststaat dat uw familielid schuldig is aan collaboratie. Daarom is het belangrijk om eerst grondig onderzoek te doen naar de inhoud van het CABR-dossier en naar andere documenten over het oorlogsverleden van uw familielid in andere archieven (zie hierover Vraag 2: waar kan ik nog meer zoeken naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid? op p. 9) voordat u conclusies trekt op basis van de namenlijst.

Meer informatie over de bijzondere rechtspleging kunt u vinden op oorlogvoorderechter.nl/de-bijzondere-rechtspleging.

Vraag 10: Waarom staan de documenten in de dossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) niet altijd op chronologische volgorde?

De documenten in de CABR-dossiers zijn vaak niet op chronologische volgorde in het dossier te vinden en zijn niet altijd per soort document gesorteerd. Ze kunnen in een (ogenschijnlijk) willekeurige volgorde liggen. Hoe kan dit?

Het ontstaan van de documenten

Het CABR is een juridisch archief. Het bevat documenten over het proces van de bijzondere rechtspleging in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Alle organisaties die betrokken waren bij de rechtspleging maakten hun eigen documenten en dossiers. Deze werden in de vroege jaren vijftig verzameld en samengevoegd tot het CABR – vandaar de ‘C’ van Centraal in de naam van dit archief.

Het doel van de dossiers in het CABR was juridisch: ze moesten helpen bij het onderzoek naar (mogelijke) collaboratie en de vervolging en bestraffing van betrokkenen. Het CABR laat hiermee zien hoe het opsporings- en gerechtelijke systeem in de nasleep van de oorlog werkte. (Meer informatie over het CABR kunt u vinden bij Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging? op p. 21).

De dossiers in het CABR zijn grotendeels samengesteld door rechercheurs en andere ambtenaren. Wat u nu in een CABR-dossier aantreft, is het resultaat van een complex proces waarin veel mensen en factoren een rol speelden. Wilt u weten of het CABR objectief is? Kijk dan bij Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief? op p.24 voor tips en informatie hierover.

De periode na de oorlog was erg chaotisch. Er moest snel een opsporingssysteem worden opgezet om het gedrag en handelen van grote groepen mensen te onderzoeken. Er was haast bij, omdat na de bevrijding duizenden mensen waren gearresteerd en het snel duidelijk moest worden of iedereen terecht vastzat.

Deze grote taak werd uitgevoerd in een tijd van grote tekorten. Er was niet genoeg personeel, werkruimte, typemachines, papier en andere materialen. Daardoor werd papier vaak hergebruikt.

Het gebruik van de documenten

De dossiers werden geregeld doorgestuurd van de ene naar de andere organisatie binnen de bijzondere rechtspleging. Voordat stukken werden doorgestuurd, maakten de organisaties vaak kopieën van de documenten. Daarom kunnen de dossiers meerdere exemplaren van hetzelfde stuk bevatten.

De dossiers konden ook heen en weer worden gestuurd in verband met gratieverzoeken en, later, verzoeken om herstel van rechten, zoals het kiesrecht. Nog weer later konden familieleden of onderzoekers de dossiers ook inzien.

Door dit gebruik van de dossiers kan de volgorde van de documenten veranderd zijn. Het is ook mogelijk dat tijdens het gebruik een stuk is kwijtgeraakt of in een ander dossier terecht is gekomen, waardoor het nu ontbreekt in het oorspronkelijke dossier.

Kortom: de CABR-dossiers zijn het resultaat van een complex, juridisch proces, ontstaan in chaotische omstandigheden en tijden van schaarste, en zijn veelvuldig door verschillende mensen gebruikt. Dit kan verklaren waarom de documenten in CABR-dossiers in een (ogenschijnlijk) willekeurige volgorde staan.

Tip: bij het bestuderen van een CABR-dossier is het belangrijk om goed op de datering van de verschillende stukken te letten. Zo kunt u gemakkelijker het verloop van de rechtspleging reconstrueren.

Vraag 11: Wat als er niets in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) over mijn familielid te vinden is?

De rol van het juridische karakter van het archief

Het CABR is een juridisch archief, wat betekent dat het doel van de documenten daarin was om het onderzoek naar en de eventuele bestraffing van strafbare feiten te ondersteunen. Het archief biedt dus een weergave van het opsporings- en gerechtelijke systeem kort na de oorlog. Meer informatie hierover vindt u onder Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging? op p. 21.

Dit juridische doel heeft invloed op de inhoud van het archief, zowel voor wat er wél als wat er níet in zit. Het kan bijvoorbeeld zijn dat er geen dossier over iemand is, omdat die persoon al overleden was voordat het onderzoek begon. Ook zijn sommige gebeurtenissen, zoals oorlogsmisdaden van Waffen-SS'ers aan het oostfront, niet onderzocht. Dit werd niet als noodzakelijk beschouwd om iemand te kunnen veroordelen voor 'het treden in vreemde krijgsdienst'. Meer informatie over de gevolgen van het juridische doel van het CABR voor de inhoud van het archief vindt u onder Vraag 1: Kan ik door het CABR precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt? op p. 7.

Als u in het CABR weinig tot niets kunt vinden over uw familielid, is dat dus niet vreemd. Lang niet alles wat tijdens de Tweede Wereldoorlog gebeurde, werd gedocumenteerd en opgeslagen in het CABR.

Op zoek in andere archieven

Of u nu weinig, veel of zelfs niets over uw familielid in het CABR vindt, het is altijd een goed idee om ook in andere archieven op zoek te gaan. Het Nationaal Archief heeft een zoekhulp waarmee u kunt zoeken naar oorlogsarchieven die daar bewaard worden en voor u misschien interessant zijn. Daarnaast kunnen lokale en regionale archieven belangrijk voor u zijn. Op www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/archieven-in-nederland vindt u een overzicht van de Regionaal Historische Centra in Nederland. Meer tips en informatie over zoeken in andere archieven vindt u onder Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid? op p. 9.

Waarom is het goed om ook in andere archieven te zoeken?

Als u niets in het CABR vindt, betekent dit niet automatisch dat u ook in andere archieven geen informatie zult vinden. Archieven worden vaak met verschillende doelen aangelegd, en het is goed mogelijk dat u in andere archieven wel documenten vindt die voor u relevant zijn.

Ook als u al wel iets of zelfs veel in het CABR heeft gevonden, is het verstandig om ook andere archieven te raadplegen. Als daar ook documenten over uw familielid staan, kan het bestuderen van deze stukken u helpen om een completer en betrouwbaarder beeld te krijgen van de oorlogsgeschiedenis van uw familielid.

Dit geldt niet alleen omdat niet alles wat tijdens de oorlog gebeurde in het CABR is vastgelegd, maar ook omdat niet alles in de CABR-dossiers per se hoeft te kloppen. Onder Vraag 8: Is het CABR objectief? op p. 24 wordt dit punt verder toegelicht.

Vraag 12: Op welke manieren verschilde de bijzondere rechtspleging van de gewone Nederlandse rechtspraak?

Allereerst verschilde de manier waarop mensen kort na de oorlog binnen de bijzondere rechtspleging werden gearresteerd en vastgehouden van hoe dit normaal gesproken in het Nederlandse rechtssysteem gebeurde. Meer informatie hierover vindt u onder Vraag 9: Waarom is er naar mijn familielid een onderzoek opgestart binnen de bijzondere rechtspleging? op p. 27.

Daarnaast waren dit de drie belangrijkste verschillen tussen de bijzondere rechtspleging en het toenmalige gewone Nederlandse strafrecht:

1. **Doodstraf:** Binnen de bijzondere rechtspleging kon de doodstraf worden opgelegd, terwijl dit in de gewone rechtspraak niet mogelijk was;
2. **Terugwerkende kracht:** Binnen de bijzondere rechtspleging kon iemand met terugwerkende kracht bestraft worden. Dit betekent dat iemand straf kon krijgen voor daden die al vóór de oprichting van de bijzondere rechtspleging waren gepleegd;
3. **Beperkte mogelijkheden om in beroep te gaan:** In de bijzondere rechtspleging waren er minder mogelijkheden om in beroep te gaan dan in het gewone rechtssysteem. Dit betekende dat de verdachte minder mogelijkheden had om een uitspraak aan te vechten.

Hieronder worden deze drie verschillen toegelicht. Allereerst kijken we naar de aanleiding voor het ontstaan van de bijzondere rechtspleging. Ook wordt er uiteengezet *waarom* er op deze punten van het gewone recht werd afgeweken. Vervolgens worden de rechten van verdachten binnen de bijzondere rechtspleging kort beschreven.

Let op: het gaat in dit deel van deze handreiking voornamelijk om zaken die *voor een rechtbank* kwamen en regels die op die zaken van toepassing waren. Heel veel zaken binnen de bijzondere rechtspleging kwamen echter niet voor een rechtbank, maar werden op een andere manier afgehandeld. Meer informatie hierover vindt u onder Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16.

De aanleiding voor de bijzondere rechtspleging

De Duitse bezetting was een uitzonderlijke gebeurtenis voor Nederland. De Nederlandse regering in ballingschap (in Londen) wilde dat er snel en streng recht zou worden gesproken over mensen die hulp hadden gegeven aan de vijand. De meeste mensen in Nederland wilden dit ook.

Men dacht dat dit niet alleen moreel juist was, maar ook dat het nodig was om de diepe wonden in de samenleving te helen. Bovendien vreesde de regering dat burgers het recht in eigen handen zouden nemen als er geen snelle en strenge bestraffing zou komen. Dit zou kunnen leiden tot een 'bijltjesdag', waarbij mensen wraak zouden nemen.

De regering vond dat het gewone rechtssysteem niet geschikt was voor deze snelle en strenge bestraffing. Daarom bedacht ze een nieuw rechtssysteem, de bijzondere rechtspleging, dat na de oorlog naast het gewone rechtssysteem zou functioneren.

Waarom was het gewone rechtssysteem volgens de regering niet geschikt?

Er waren twee belangrijke redenen:

1. De regering vond dat de berechting moest gebeuren door rechters over wiens nationale houding tijdens de bezetting geen twijfel bestond. De bestaande rechterlijke macht had tijdens de bezetting gewerkt en moest eerst 'gezuiverd' worden. Daarom werd een speciaal nieuw rechtssysteem opgezet, met rechters die volgens de regering geschikt waren. Dit zou sneller gaan dan het zuiveren van de bestaande rechterlijke macht;
2. De regering vond dat de regels van het gewone rechtssysteem een snelle en strenge bestraffing in de weg stonden. Daarom werden niet alleen nieuwe rechtbanken opgezet – de Tribunalen, de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie – maar ook speciale regels en procedures voor een snelle en strenge berechting van mensen die tijdens de bezetting de vijand hadden gesteund en geholpen. Dit leidde tot de drie eerder genoemde grote verschillen met het gewone strafrecht.

Het kunnen opleggen van de doodstraf

De doodstraf was in Nederland in 1870 afgeschaft, maar de regering in ballingschap vond dat collaboratie zo ernstig was, dat mensen daarvoor de doodstraf moesten kunnen krijgen. Volgens de regering hadden deze mensen, door hun verraad, veel Nederlandse levens op hun geweten. Het idee was dat de schuld van deze mensen zo groot was dat hun eigen leven in ruil moest staan voor de verloren levens van anderen.

Er was echter een probleem. In het strafrecht geldt dat je alleen gestraft kunt worden voor iets wat volgens de wet strafbaar was op het moment dat je het deed. Met andere woorden: je kunt niet worden gestraft voor iets dat nog niet verboden was toen je het deed.

Dit principe staat in artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht: 'Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling.' Dit betekent ook dat je niet zwaarder gestraft kunt worden dan de maximumstraf die gold op het moment dat je het misdrijf pleegde.

De besluiten van de Nederlandse regering in Londen zouden pas na de bevrijding in Nederland bekend kunnen worden. Normaal gesproken zouden de regels in deze besluiten alleen gelden voor misdaden die *vanaf dat moment* (na de bevrijding dus) werden gepleegd.

Dit leidde tot een dilemma voor de regering. De eerste optie was het nemen van een besluit dat in strijd zou zijn met een van de belangrijkste rechtsbeginselen. De tweede optie was het nemen van een besluit dat hier niet mee in strijd was, maar wel twee ongewenste gevolgen zou hebben: collaborateurs zouden voor sommige misdrijven niet gestraft kunnen worden,

en bovendien zou de maximumstraf voor samenwerking met de vijand slechts vijftien jaar cel zijn, omdat dat destijds de hoogste straf was voor hulpverlening aan de vijand.

Het straffen met terugwerkende kracht

De regering besloot artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht buiten werking te stellen. Formeel gezien was hier niets tegen in te brengen, omdat een nieuwe wet een oude wet opzij kan schuiven – in dit geval artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht. Ondanks dat de besluiten van de regering in Londen niet door een Nederlandse volksvertegenwoordiging waren goedgekeurd, hadden ze vanwege de noodsituatie dezelfde kracht als een wet.

De vraag is echter of het toepassen van strafbepalingen met terugwerkende kracht (oftewel retroactiviteit) *moreel* te verantwoorden was. Ter ondersteuning van het besluit van de regering kan worden gesteld dat zowel de mensen in Londen als in het bezette Nederland vonden dat er snel en streng recht gesproken moest worden. Zonder retroactiviteit zou dit echter niet mogelijk zijn geweest. Daarnaast is het maar de vraag of collaborateurs niet wisten, of niet konden weten, dat wat zij deden door de meerderheid van de bevolking als moreel onaanvaardbaar werd gezien, en dat zij daarom zware straffen konden verwachten.

De regering handelde dus in strijd met artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht, maar deed dit niet helemaal 'zonder beperking'. Er zijn namelijk maar weinig 'nieuwe' misdrijven vastgelegd in de besluiten. Het belangrijkste nieuwe misdrijf was verraad: iemand blootstellen aan opsporing, vervolging of vrijheidsberoving door de vijandelijke macht of diens handlangers was met terugwerkende kracht strafbaar. De maximumstraf hiervoor was de doodstraf.

Ook wat de doodstraf betreft gold er een beperking. Een Bijzonder Gerechtshof kon alleen de doodstraf opleggen als alle vijf leden van deze rechtbank het hiermee eens waren. Bij de Bijzondere Raad van Cassatie, het hoogste rechtscollege waar tegen uitspraken van de Bijzondere Gerechtshoven in beroep konden worden gegaan, daarentegen werd met een gewone meerderheid van stemmen besloten.

Beperkte mogelijkheden om in beroep te gaan

Om ervoor te zorgen dat er niet alleen streng maar ook *snel* recht kon worden gesproken, waren de mogelijkheden om in beroep te gaan binnen de bijzondere rechtspleging beperkter dan in de gewone rechtspraak.

In de eerste jaren na de oorlog kon een verdachte alleen beroep aantekenen tegen een uitspraak van een Bijzonder Gerechtshof als het hof daarvoor zelf toestemming gaf. In de praktijk deed het hof dit bij zware gevangenisstraffen en de doodstraf altijd. In 1947 werd deze regel aangepast: vanaf toen kon de verdachte altijd in beroep gaan als er meer dan zes jaar gevangenisstraf was opgelegd.

Bovendien was er maar één manier van beroep tegen een uitspraak van een Bijzonder Gerechtshof, dat was in cassatie gaan bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Dit betekende dat er alleen werd gecontroleerd of het gerechtshof de regels van het recht had gevolgd. De inhoud van de zaak – wat er precies gebeurd was – werd niet opnieuw bekeken.

Mogelijkheid tot verandering van de straf

In de gewone rechtspraak kan een cassatierechter nooit de hoogte van de straf veranderen. Als een eerdere rechter de maximumstraf of een lagere straf heeft opgelegd, heeft hij zich aan de regels van het recht gehouden. De cassatierechter beoordeelt alleen of de regels correct zijn gevolgd, niet of de straf terecht is.

Als dit ook het geval zou zijn geweest bij de bijzondere rechtspleging, zou het Bijzonder Gerechtshof dus de *enige* instantie zijn geweest die iets over de hoogte van de straf te zeggen had. De regering wilde dit echter anders regelen. Ze stelde daarom dat de Bijzondere Raad van Cassatie, als ze het niet eens was met de uitspraak van het gerechtshof, twee dingen kon doen:

1. De uitspraak vernietigen, waardoor de zaak opnieuw door een Bijzonder Gerechtshof beoordeeld zou moeten worden;
2. Zelf een *andere* straf opleggen. Dit kon ook een *hogere* straf zijn. Als alleen de verdachte in beroep ging (en dus niet ook de openbaar aanklager), kon de Bijzondere Raad van Cassatie de straf alleen verhogen als alle leden van deze raad het daarmee eens waren.

Verschil tussen Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen

In Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16 wordt uitgelegd welke zaken behandeld werden door Bijzondere Gerechtshoven, en welke door Tribunalen. Ook in de mogelijkheden tot beroep verschilden deze instanties.

Bij zaken die werden behandeld door een Bijzonder Gerechtshof was er de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen de uitspraak. Dit betekende dat, als de verdachte het niet eens was met de beslissing van het Gerechtshof, hij of zij in bepaalde gevallen een beroep kon instellen bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Bij zaken die voor werden behandeld door een Tribunaal – die andere rechtbank van de bijzondere rechtspleging, die maximaal tien jaar cel kon opleggen – was er echter helemaal geen mogelijkheid om in beroep te gaan.

De enige controle op de uitspraken van een Tribunaal was het zogeheten 'fiat executie'. Dit hield in dat een speciaal benoemde functionaris, de zogenoemde Hoge Autoriteit, elke uitspraak van een Tribunaal moest beoordelen en moest besluiten of deze uitspraak werd uitgevoerd. Als de Hoge Autoriteit het niet eens was met de uitspraak, moest de zaak terug naar het Tribunaal. Voor elk van de vijf gerechtelijke regio's werd een Hoge Autoriteit benoemd. Zij waren allemaal jurist.

Door een Tribunaal veroordeelden hadden wel de mogelijkheid om tegen de uitspraak in hun zaak een bezwaarschrift in te dienen bij de Hoge Autoriteit, maar zodra het fiat executie was verleend, was er geen protest meer mogelijk. De enige opties die dan nog openstonden, waren het indienen van een gratieverzoek of een verzoek om herstel van rechten (zoals het recht om bepaalde functies uit te oefenen).

Het verzoek om herstel van rechten kon ook worden ingediend door mensen die door een voorwaardelijke buitenvervolginstelling hun rechten hadden verloren. Meer informatie

over voorwaardelijke buitenvervolginstelling staat ook in Vraag 5: Hoe ‘fout’ was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16. Het besluit over het herstel van rechten werd genomen door de minister van Justitie.

Bij gratieverzoeken moesten de koningin en de minister van Justitie samen een besluit nemen. De minister droeg vervolgens de verantwoordelijkheid voor dat besluit, ongeacht de uitkomst. Gratieverzoeken konden ook worden ingediend tegen uitspraken van de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie.

Verdedigingsrechten

Hoe zat het met de rechten van verdachten? Hiervoor duiken we eerst de geschiedenis in. In 1921 kreeg Nederland een nieuw Wetboek van Strafvordering. Dit wetboek regelde hoe rechtszaken moesten verlopen en zorgde ervoor dat verdachten beter werden beschermd. Verdachten kregen meer rechten. Zo moest de verdachte voorafgaand aan de rechtszaak op de hoogte worden gebracht van de beschuldigingen tegen hem. Hij moest ook toegang krijgen tot het dossier. Verder moest de verdachte tijdens de zitting zelf worden gehoord en werd hij geïnformeerd dat hij het recht had om te zwijgen. Bovendien mocht de verdachte getuigen aandragen, die dan moesten worden gehoord en die hij zelf direct mocht ondervragen, zonder tussenkomst van de rechter.

De regering in Londen vond dat aan de bijzondere rechtspleging dezelfde kwaliteitseisen moesten worden gesteld als aan de gewone rechtspraak. De gewone regels van het strafrecht werden dan ook als uitgangspunt genomen. Op een aantal belangrijke verschillen na – zoals de beperkte beroepsmogelijkheid – was het Wetboek van Strafvordering van 1921 dan ook van toepassing op de bijzondere rechtspleging. De uitgangspunten van dit wetboek golden dus ook voor de berechting van personen in verband met mogelijke collaboratie.

In theorie klonk het dus goed, maar hoe was de praktijk? De jurist Michiel Severein heeft onderzocht of de bijzondere rechtspleging bij de Leeuwarder Kamer van het Bijzonder Gerechtshof voldeed aan de juridische normen van een eerlijk proces. Zijn onderzoek laat zien dat de regels die een eerlijk proces garanderen in de praktijk goed werden toegepast. Verdachten kregen op tijd te horen wat hun werd verweten, konden hun dossier inzien, en kregen voldoende tijd om hun verdediging voor te bereiden. In de zaken die Severein onderzocht, werd de verdachte altijd bijgestaan door een advocaat. Als de verdachte geen Nederlands sprak, werd er een tolk ingeschakeld.

Gelden de conclusies van Severein ook voor de bijzondere rechtspleging in andere delen van het land? Daarvoor is verder onderzoek nodig. Meer informatie over het onderzoek van Severein kunt u vinden onder Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het CABR? op p. 11.

Verder lezen

Meer informatie over de bijzondere rechtspleging vindt u op oorlogvoorderechter.nl/de-bijzondere-rechtspleging. Mieke Meiboom staat in haar proefschrift over de bijzondere rechtspleging in Groningen uitgebreid stil bij de regels van de rechtspraak. NIOD-onderzoeker Ewoud Kieft schreef een uitgebreid artikel over dit onderwerp, genaamd ‘Tussen oorlogswraak en rechtsstaat’.

Vraag 13: Hoe ging het verder met mijn familielid nadat deze was onderzocht op collaboratie of hiervoor was veroordeeld?

Deze vraag gaat over de gevolgen van de bijzondere rechtspleging voor de onderzochte personen (en hun families), naast de mogelijke gevangenisstraf of doodstraf. Het gaat hierbij om de andere straffen die opgelegd konden worden, die vaak langdurige invloed hadden op iemands leven. Daarnaast wordt gekeken naar het mogelijke verlies van het Nederlanderschap en naar psychologische, materiële en sociale gevolgen.

Weten dat je werd onderzocht

Niet iedereen die onderzocht werd binnen de bijzondere rechtspleging, wist hiervan. Als een zaak werd geseponeerd (oftewel stopgezet), bijvoorbeeld omdat de verdenking ongegrond bleek, werd de onderzochte persoon hier meestal *niet* over geïnformeerd.

Dit was anders bij een ‘onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling’. Net als bij een seponering betekende dit dat de persoon niet vervolgd of bestraft zou worden. Bij een onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling werd de persoon echter wél op de hoogte gebracht van deze beslissing.

Het is dus mogelijk dat iemand onderzocht werd in de bijzondere rechtspleging en een dossier in het CABR heeft, zonder dat diegene hier zelf ooit iets van heeft geweten. Naar schatting werd ongeveer 46% van de van alle zaken binnen de bijzondere rechtspleging geseponeerd en ongeveer 6% resulteerde in een onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling. Meer informatie over de verschillende beslissingen die in de bijzondere rechtspleging werden genomen, vindt u onder Vraag 5: Hoe ‘fout’ was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16.

Meer straffen dan celstraf en de doodstraf

De gevangenisstraf is de bekendste straf binnen het strafrecht. Binnen de bijzondere rechtspleging kon zelfs de doodstraf worden opgelegd (voor meer informatie hierover, zie Vraag 12: Op welke manieren verschilde de bijzondere rechtspleging van de gewone Nederlandse rechtspraak?). Er waren echter nog andere straffen die, al dan niet naast een gevangenisstraf, konden worden opgelegd. Deze straffen konden nog lange tijd invloed hebben op iemands leven, zelfs jaren na het uitzitten van een gevangenisstraf.

Als de openbaar aanklager besloot om iemand voorwaardelijk buiten vervolging te stellen (zie Vraag 5: Hoe ‘fout’ was het gedrag van mijn familielid in de oorlog? op p. 16 voor meer informatie hierover), kon hij hierbij ook besluiten om de persoon tijdelijk te ontzetten uit een of meer van de volgende rechten:

- het recht om bepaalde openbare functies te bekleden;
- het recht om in het leger te dienen;
- het kiesrecht (zowel actief als passief);
- het recht om als advocaat of gerechtelijk bewindvoerder te werken.

Ook de drie rechtbanken binnen de bijzondere rechtspleging – de Tribunalen, de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie – konden mensen deze vier rechten ontnemen. Daarnaast konden ze mensen ontzetten uit bepaalde andere beroepen, zoals medische en juridische beroepen. Het ging hierbij om beroepen waarvoor de persoon in kwestie volgens de rechtbank ‘de in het algemeen belang vereischte waardigheid of betrouwbaarheid’ miste. De Tribunalen konden alleen *tijdelijke* ontzettingen uit rechten opleggen. De Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie konden *levenslange* ontzettingen opleggen, maar dit was alleen mogelijk als de persoon was veroordeeld tot een gevangenisstraf.

Verbeurdverklaring van vermogen

De Tribunalen, Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie konden ook besluiten tot verbeurdverklaring van vermogen. Dit betekende dat het vermogen van de persoon naar de staat ging. In het begin konden de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie alleen goederen verbeurdverklaren die een relatie met het delict hadden gehad. Vanaf medio 1947 konden zij echter ook goederen verbeurdverklaren die waarschijnlijk waren verkregen of behouden door misbruik van de oorlogsomstandigheden.

De Tribunalen bepaalden zelf hoeveel vermogen er precies verbeurd werd verklaard. In het begin konden ze zelfs het *gehele* vermogen verbeurdverklaren, maar deze mogelijkheid werd in mei 1945 geschrapt. Vanaf dat moment kon slechts *een deel* van het vermogen worden verbeurdverklaard. In 1947 werd het maximum vastgesteld op driekwart van het vermogen.

De meest voorkomende andere straf was de ontzetting uit het kiesrecht. Mensen die door een Tribunaal of Bijzonder Gerechtshof werden veroordeeld, verloren bijna altijd hun kiesrecht. Hierdoor verloren bijna honderdduizend Nederlanders voor kortere of langere tijd hun kiesrecht.

Overigens konden straffen geheel of gedeeltelijk worden kwijtgescholden door verzoeken tot herstel in rechten of gratieverzoeken. Over verzoeken tot herstel in rechten besliste de minister van Justitie. Bij gratieverzoeken moesten de koningin en de minister van Justitie samen een besluit nemen. De minister was vervolgens verantwoordelijk voor dit besluit, ongeacht de uitkomst. Vanaf 1948 kon de minister ook besluiten dat een opgelegde verbeurdverklaring niet uitgevoerd zou worden. Als de verbeurdverklaring al was uitgevoerd, kon de minister zelfs bepalen dat een bepaald bedrag aan de betrokken persoon werd teruggegeven.

Andere gevolgen (1): verlies van Nederlanderschap

Sinds 1892 verloor iedere Nederlander die zonder toestemming bij het leger van een ander land in dienst trad, de Nederlandse nationaliteit. Dit betekende dat alle Nederlanders die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog bij het Duitse leger aansloten, hun Nederlanderschap kwijtraakten. Dit gold ook voor hun echtgenoten – zij raakten eveneens de nationaliteit kwijt.

Hiervoor was geen rechterlijke uitspraak binnen de bijzondere rechtspleging nodig. Het gebeurde automatisch door het indiensttreden bij het Duitse leger. Het verlies van

nationaliteit was dus eigenlijk niet een gevolg van de bijzondere rechtspleging, maar een gevolg van de oorlogstijd zelf.

Andere gevolgen (2): psychologische gevolgen

Kort na de oorlog werden vele duizenden mensen vastgezet in afwachting van hun berechting. De arrestaties gingen bijna altijd gepaard met vernedering en spot. Veel mensen gaven tijdens de arrestaties de woede en frustratie van de oorlogsjaren de vrije loop.

Door het tekort aan personeel en middelen kon het lang duren – soms maanden of langer – voordat de vastgezette mensen te horen kregen wat de uitkomst van het onderzoek naar hun mogelijke collaboratie was en wat hen te wachten stond. Sommige mensen wisten zelfs niet waarom ze waren gearresteerd (voor meer informatie over de arrestaties, zie Vraag 9: waarom is er naar mijn familielid een onderzoek opgestart binnen de bijzondere rechtspleging? op p. 27).

Daarnaast waren de omstandigheden in de kampen waarin deze mensen vastzaten vaak niet goed. In een aantal gevallen waren de omstandigheden zelfs zeer slecht, vooral in de eerste maanden na de bevrijding. Er was bijvoorbeeld een gebrek aan voedsel en hygiëne. Het is ook bekend dat er in verschillende kampen gedetineerden werden mishandeld, wat resulteerde in de dood van (in ieder geval) enkele tientallen mensen.

Deze omstandigheden – vernederende arrestaties, lange onzekerheid en slechte leefomstandigheden – konden leiden tot (aanzienlijke) psychologische schade bij de gedetineerden.

Voor de gedetineerden met partners en kinderen was er daarnaast het trauma van de scheiding van hun gezinsleden. Soms werden beide ouders gearresteerd. Wat er dan met de kinderen gebeurde, wordt verderop in deze tekst besproken onder het kopje 'De kinderen'.

Andere gevolgen (3): materiële gevolgen

Partners van gedetineerden die zelf niet waren gearresteerd, bleven vaak niet alleen achter zonder echtgenoot, maar vaak ook zonder inkomsten en zelfs zonder huis en meubels. Gearresteerden lieten hun woningen achter met alles wat zich erin bevond. Gemeenten gaven deze huizen in de eerste plaats aan oorlogsslachtoffers. Dit hielp om de grote woningnood te verlichten, en men vond destijds dat er voor collaborateurs geen plaats meer was in Nederland.

De meubels en andere inboedel van gedetineerden werden beheerd door het Nederlands Beheersinstituut (NBI). Het NBI gaf de inboedel aan oorlogsslachtoffers die door de oorlog hun bezittingen waren kwijtgeraakt. Deze meubels werden vaak samen met de woning aan de nieuwe bewoners aangeboden.

Als de gearresteerde persoon enig vermogen had, werd dit vermogen automatisch in beheer genomen door het NBI. Dit betekende dat de achterblijvende partner dat vermogen niet meer kon gebruiken voor het levensonderhoud. Bij het zoeken naar werk was het voor deze partner beter om te verzwijgen dat de echtgenoot gearresteerd was, omdat dit het vinden van werk anders aanzienlijk moeilijker zou maken.

Over werk gesproken: naast de bijzondere rechtspleging vond in de eerste jaren na de oorlog ook de zuivering plaats. In allerlei sectoren onderzochten speciale zuiveringscommissies de houding van medewerkers tijdens de bezetting. Iemand die binnen de bijzondere rechtspleging werd onderzocht op mogelijke collaboratie, kon ook zijn baan verliezen als gevolg van de zuivering op basis van zijn gedrag tijdens de oorlog.

Andere gevolgen (4): sociale gevolgen

In de eerste decennia na de oorlog lag de nadruk in Nederland vooral op de wederopbouw van het land. Dit ging vaak gepaard met een mentaliteit van zwijgen en doorwerken. (Vermeende) Voormalige collaborateurs werden gezien als 'fout' en niet-vaderlandslievend. Hun verhalen waren lange tijd grotendeels taboe binnen de samenleving.

In werkelijkheid was er niet één groep 'foute' Nederlanders met een gedeelde identiteit. Voor sommigen was de identiteit van NSB'er nooit echt belangrijk geweest, voor anderen juist wel. Ook volgden voormalige collaborateurs na de oorlog verschillende strategieën. Grofweg waren dat er drie:

1. **Afstand nemen van het verleden** en – als het nodig was – een nieuwe identiteit aannemen (bijvoorbeeld een religieuze identiteit) ter vervanging van de nationaalsocialistische identiteit. Deze strategie bood een behoorlijke kans op succesvolle re-integratie;
2. **Vasthouden aan de idealen uit de bezettingstijd** en het eigen slachtofferschap. Voor hen die deze strategie volgden, bleven veel deuren gesloten. Zij werden gezien als rancuneuze NSB'ers die je beter kon mijden;
3. **Zwijgen**. Dit deden mensen om verschillende redenen, zoals schaamte over de misdaden van het nationaalsocialisme. Ook angst voor afwijzing door kinderen of de sociale omgeving, of vrees voor chantage, waren mogelijke redenen voor het zwijgen. Het geheimhouden van het verleden was een begrijpelijke maar risicovolle strategie. Mensen die deze keuze maakten, verstrikten zichzelf en hun gezinnen soms in leugens en stress.

De kinderen

Hoe verging het de kinderen van (vermeende) voormalige collaborateurs? Hun ervaringen waren heel verschillend. Er zijn vier groepen kinderen te onderscheiden:

1. Kinderen die de oorlog bewust hebben meegemaakt (geboren vóór ongeveer 1942);
2. Kinderen die de oorlog wel hebben meegemaakt, maar er geen bewuste herinneringen aan hebben (geboren tussen ongeveer 1942 en mei 1945);
3. Kinderen die na de oorlog zijn geboren;
4. Kinderen die geboren zijn uit een relatie tussen een Nederlandse moeder en een Duitse militair.

Hoewel het in de praktijk soms gebeurde, mochten kinderen niet bij hun ouders blijven, wanneer die in een interneringskamp werden vastgehouden. Kinderen die zonder zorg

achterbleven, werden ondergebracht bij familieleden, bij andere gezinnen, of in speciaal ingerichte tehuizen. Daar waren deze kinderen geïsoleerd van de rest van de samenleving.

Veel kinderen kregen na de oorlog te maken met taboe en stigmatisering. Sommigen hadden het gevoel dat ze afgerekend werden op de daden van hun ouders, terwijl anderen zich juist verantwoordelijk voelden voor wat er was gebeurd.

De gezinsomstandigheden waarin de kinderen opgroeiden, waren vaak moeilijk. Zwijgen over het oorlogsverleden kwam veel voor. Het verleden leidde vaak tot spanningen en conflicten binnen het gezin, zoals agressie, gevoelens van minderwaardigheid, frustratie en angst. Sommige kinderen wisten precies waarover niet gesproken mocht worden, terwijl anderen alleen maar wisten dat er 'iets' was.

Het zwijgen heeft niet alleen invloed gehad op de sfeer binnen het gezin, maar ook op de manier waarop de kinderen zich verhielden tot de buitenwereld. Bij hen en bij latere generaties kunnen het zwijgen en de geheimzinnigheid rond het oorlogsverleden een belangrijke rol spelen in hun leven. Dit kan hen ertoe brengen – met nadruk op 'kan', dit is niet altijd het geval – om op zoek te gaan naar hun familiegeschiedenis. Dit zoeken kan hen helpen om de stilte en de geheimzinnigheid, evenals de gevoelens van schuld en schaamte, te doorbreken.

Of zoals Stefanie Biesheuvel, die haar familiegeschiedenis onderzocht, het verwoordde in haar boek *Het verraad van de Jordaan* (2024):

Als dochter van de derde generatie ben ik belast met het stilzwijgen van mijn familie, maar ik ben hier niet schatplichtig aan. Door een jarenlange zoektocht naar de waarheid over mijn familie heb ik gebroken met onze giftige familietraditie. (12)

Geraadpleegde bronnen

Archiefbronnen

Nationaal Archief (Den Haag), Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) (toegangsnummer 2.09.09)

- inv.nr. 66I.
- inv.nr. 66II.
- inv.nr. 151.
- inv.nr. 18606.
- inv.nr. 39099.
- inv.nr. 74729.

Artikelen

Blom, J.C.H., 'Historische en strafrechtelijke "ordering van de chaos"' in: M. Spiering, M. van Montfrans, J.Th. Leerssen en W.T. Eijsbouts (red.), *De weerspannigheid van de feiten. Opstellen over geschiedenis, politiek, recht en literatuur aangeboden aan W.H. Roobol* (Hilversum 2000) 23-32.

Blom, J.C.H., 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950)', *BMGN – Low Countries Historical Review* 96:2 (1981) 300-333.

Demant, Froukje, 'Beladen archief. Verwerking', *WO2 Onderzoek uitgelicht* 6:3 (2017), <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/rituelen-en-verwerking/beladen-archief/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Kieft, Ewoud, 'Waarheid en misleiding in het archief. Welke antwoorden vinden we in het CABR?' (5 december 2024), NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, <https://www.niod.nl/longreads/waarheid-en-misleiding-het-archief> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Kieft, Ewoud, 'Tussen oorlogswraak en rechtsstaat. De bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog' (28 november 2024), NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, <https://www.niod.nl/longreads/tussen-oorlogswraak-en-rechtsstaat> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Moerman, Eelco en Joeri Bemelmans, 'De verdachte is dood, leve het strafproces? De straf(proces)rechtelijke gevolgen van de dood van de verdachte of veroordeelde nader bezien', *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht* 1:3 (2020) 137-145.

Tames, Ismee, 'Oorlogsverledens online? Analyse', *WO2 Onderzoek uitgelicht* 13:1 (2024), <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/centraal-archief-bijzondere-rechtspleging/oorlogsverledens-online/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Tames, Ismee, 'Digitale ontsluiting van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Mogelijkheden en onmogelijkheden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 133:2 (2020) 303-324.

Wouters, Nico, 'De Tweede Wereldoorlog in de Lage Landen. Bedenkingen bij vijftig jaar oorlogshistoriografie in de BMGN', *BMGN – Low Countries Historical Review* 136:2 (2021) 52-66.

Boeken

Aerts, Koen, Dirk Luyten, Bart Willems, Paul Drossens en Pieter Lagrou, *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden* (Tielt 2017).

Belinfante, A.D., *In plaats van bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging* (Assen 1978).

Faber, Sjoerd en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2000) en de 'lichte gevallen'* (Haarlem 2000).

Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988).

Kompagnie, Jan H. (red.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven van het Nationaal Archief* (Meppel 2005).

Meiboom, Mieke, *Foute Groningers? Bijzondere rechtspleging in Groningen, 1945-1952* (Groningen 2019).

Meiboom, W.E., *Bijzonder bestraft. Context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken* (proefschrift Universiteit Leiden; Noordwijk 2016; verkregen via Leiden University Scholarly Publications, <https://hdl.handle.net/1887/40130> (geraadpleegd op 20 maart 2025)).

Meihuizen, Joggli, *Noodzakelijk kwaad. De bestrafing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).

Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestrafing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).

Scheffel-Baars, Gonda, Cuny Holthuis-Buve, Paul Mantel en Teun van der Vaart, *Werkgroep Herkenning. Compendium 1981-2021. Ervaringen van kinderen en kleinkinderen van 'foute ouders'* (derde druk; 2021, verkregen via Stichting Werkgroep Herkenning, <https://www.werkgroepherkenning.nl/compendium/> (geraadpleegd 20 maart 2025)).

Severein, Michiel, Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949 (Hilversum 2017).

Tames, Ismee, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).

Tames, Ismee, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Digitale juridische bronnen

Besluit op de Bijzondere Gerechtshoven, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002007/2002-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Besluit Buitengewone Rechtspleging, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002008/2020-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Besluit Buitengewoon Strafrecht, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002006/2024-07-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Besluit politieke delinquenten 1945, Overheid.nl – Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002015/2015-01-01> (geraadpleegd op 20 maart 2025).

Raad van State, Afdeling Bestuursrechtspraak, uitspraak 201900871/1/A3 (24 december 2019), <https://www.raadvanstate.nl/uitspraken/@119310/201900871-1-a3/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Regeling ontzetting rechten, *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1946, no. G 218, verkregen via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB10:001273003:00321> (geraadpleegd op 20 maart 2025).

Tribunaalbesluit, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002009/2015-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Wetboek van Militair Strafrecht, Overheid.nl – Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0001869/2020-01-01> (geraadpleegd op 20 maart 2025).

Wetboek van Strafrecht, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2025-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Wetboek van Strafvordering, Overheid.nl – Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0001903/2025-02-04> (geraadpleegd op 20 maart 2025).

Websites

Autoriteit Persoonsgegevens (<https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/>)

BMGN – Low Countries Historical Review (<https://bmgn-lchr.nl/index>)

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (<https://knhg.nl/>)

Nationaal Archief (<https://www.nationaalarchief.nl/>)

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (<https://www.niod.nl/>)

Oorlog voor de Rechter (<https://oorlogvoorderechter.nl/>)

Overheid.nl (<https://www.overheid.nl/>)

Platform WO2 (<https://www.tweedewereldoorlog.nl/>)

Raad van State (<https://www.raadvanstate.nl/>)

Rijksoverheid (<https://www.rijksoverheid.nl/>)

Overige bronnen

Centrale Archief Selectiedienst, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983)* (Den Haag 2000; versie 12-09-2024) via <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.09.09> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Jeurgens, Charles, *Additionele Risicotoets ten aanzien van het online en tekst doorzoekbaar publiceren van het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR)* (2024) via <https://hdl.handle.net/11245.1/c0a0861d-8a95-401d-b3fb-c34a5cd79746> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Klantcontactcentrum Oorlog voor de Rechter (Nationaal Archief), e-mail aan de auteur in reactie op inhoudelijke vragen (21 november 2024).